

Lärarprogrammet

Examensarbete, 10 poäng

ht 2005

Kurs: Pedagogiskt arbete C

Miljöperspektiv i historieläroböcker - finns det?

En jämförande undersökning av två gymnasieläroböcker i historia.

Uppsatsförfattare: Jonas Laine
Handledare: Peter Reinholdsson

HÖGSKOLAN
Dalarna

Abstract

Författare: Jonas Laine

Titel: Miljöperspektiv i historieläroböcker – finns det? En jämförande undersökning av två gymnasieläroböcker i historia.

Nyckelord: Miljöperspektiv, Lpf 94, historia, läroboksanalys, gymnasieläroböcker.

Jag hade inte kommit i kontakt med någon undersökning som fokuserat på läroböckers behandling av miljön, vilket lämnade en lucka i forskningen. Syftet med undersökningen blev därmed att försöka fylla denna lucka, vilket skulle uppnås genom att studera två gymnasieläroböcker i historia och deras uttryck för miljöperspektiv.

Undersökningens resultat visar att författarna till båda böckerna ger uttryck för miljöperspektiv, men att det är *Epos* författare som gör detta mest konsekvent. I båda böckerna behandlas människans samspel med naturen främst i äldre kulturer, men även i stor utsträckning i samband med industrialiseringen samt under miljödebatten som växte fram på 1960-talet. Vad det gäller karaktären på de miljöperspektiv som uttrycks så utgår majoriteten av dessa från hur naturen och de omgivande förutsättningarna påverkat människan och dess samhällen. Den andra sidan av myntet, hur människan påverkat naturen, kommer därmed till viss del i skymundan. Den tidsdimension som anläggs i miljöperspektiven är i båda böckerna främst i dåtid och förklarar därmed hur människan påverkat naturen och vice versa i det samhälle som behandlas. Vad det gäller kopplingen mellan då-nu-sedan så är det författarna till *Alla tiders historia Maxi* som ger uttryck för flest sådana miljöperspektiv, vilket görs i behandlingen av tiden efter 1965.

Innehållsförteckning

Inledning	3
Syfte	4
Frågeställningar	4
Avgränsningar och definitioner	4
Miljöbegreppet	4
<i>Dåtid</i>	<i>5</i>
<i>Dåtid och nutid</i>	<i>5</i>
<i>Dåtid, nutid och framtid</i>	<i>5</i>
Historiemedvetande och hållbar utveckling	5
Material, metod och tillvägagångssätt	6
Metodkritik	9
Forskningsläge	9
Bakgrund: från miljödebatt till styrdokument	14
Människans påverkan på naturen	14
Miljödebatten	15
Bakgrunden till miljöbegreppet i läroplanerna	16
Lpf 94 och miljöbegreppet	19
Lärobokskontroll	20
Läroböcker	21
Miljöperspektiv i historieläroböcker	22
Forntiden	22
<i>Samlare och jägare</i>	<i>22</i>
<i>Jordbrukare</i>	<i>23</i>
Antiken	25
<i>Grekland</i>	<i>25</i>
<i>Romariket</i>	<i>26</i>
Medeltiden	27
<i>Världen</i>	<i>27</i>
<i>Norden</i>	<i>29</i>
Upptäckternas tid	30
1700-talet	31
<i>Världen</i>	<i>31</i>
<i>Norden</i>	<i>32</i>
Det moderna samhällets framväxt	33
<i>Den industriella revolutionen och industrialiseringen</i>	<i>33</i>
<i>Emigrationen</i>	<i>35</i>
<i>Imperialismen</i>	<i>36</i>
Världskrigens tid	37
Efterkrigstiden	38
Tiden efter 1965	39
Resultatsammanfattning	43
Diskussion	43
Sammanfattning	48
Käll- och litteraturförteckning	49

Inledning

Miljön har de senaste decennierna varit och är fortfarande en viktig fråga i samhällsdebatten. Miljödebatten startade under 60-talet, mycket beroende på att människans förstörelse av naturen började visa sig tydligt i form av vattenförgiftningar och liknande. 70- och 80-talens utsläpp av bekämpningsmedel och kärnkraftskatastrofer höll debatten levande och intensifierade den. I Sverige innebar den allt större fokuseringen på miljön att ett parti kom in i riksdagen på ett miljöprogram 1988. Nuförtiden har alla politiska partier miljön på sina dagordningar och på alla samhällsreliga nivåer har miljön gjort sitt intrång, vilket bl a karaktäriseras av att begreppet ”hållbar utveckling” har blivit ett begrepp som alltmer används i samhällsdebatten.

Parallellt med miljödebatten i samhället har en annan debatt utspelat sig, nämligen den om jämställdhet. Jag har på senare tid kommit i kontakt med flera stycken läromedelsanalyser av historieläroböcker som undersökt kvinnors förekomst i böckerna i relation till männen. Dessa undersökningar visar att kvinnan har fått större plats i läroböckerna, alltså har jämställdhetsdebatten haft ett visst inflytande där. Frågan jag ställer mig är om miljödebatten har haft samma genomslagskraft i skolan, i detta fall representerad av läroböckerna, som jämställdhetsdebatten haft.

Birgitta Odén, professor i historia, skrev 1992 i boken *Miljön har en historia* att

i samband med den nya moderata utbildningspolitiken, som inleddes vid årsskiftet 1991/92, upplöstes miljösekretariatet med dess tvärvetenskapliga ambition. I stället fick vi ett nytt mönster: miljökunskap skall integreras i **alla** disciplinutbildningar och därmed på sikt också införlivas i alla skolämnen. Ansatsen befinner sig på experimentstadiet. För historieämnets del betyder det att miljöhistoria kommer att få en betydande plats på historieämnets schema.¹

Nästan tio år senare, år 2000, gjorde Sture Långström vid Umeå universitet en undersökning om ungdomars uppfattning kring historia och politik. Långström menar att läroplanerna som kom 1994 uttrycker att det ska finnas fem övergripande perspektiv eller synsätt som ska finnas med i alla ämnen. Dessa är historiskt-, internationellt-, etiskt-, jämställdhets- och ett miljöperspektiv. Fyra av dessa perspektiv nämns tydligt i läroplanerna, medan skrivningarna om jämställdhet gör att Långström tolkar denna som lika viktig som de andra och räknar in den som ett femte. Han frågade elever i åk 9 på grundskolan samt elever i åk 3 på gymnasiet hur ofta de kom i kontakt med dessa perspektiv i undervisningen. Av undersökningen framkommer att miljöperspektivet var det minst vanliga både i grundskolan och i gymnasieskolan, strax över 10 % upplevde att de ofta eller mycket ofta kom i kontakt med det perspektivet.²

Som framgår av ovan sagda fick alltså Odén rätt i att miljö skulle ingå i alla ämnen, men det verkar inte som miljöperspektivet har fått något vidare genomslag i själva undervisningen ute på skolorna. Hur det ser ut i historieämnet framgår inte av Långströms studie, men det är rimligt att tro att det inte är så väldigt utbrett. Om detta stämmer, vad beror det på i så fall? Kan det vara så att läroboksförfattarna och därmed deras böcker, vilka än idag används flitigt i undervisningen, inte har anammat läroplanernas intentioner. Nu finns det ingenting som säger att läroböckerna måste spegla vad som står i läro- och kursplaner, men jag anser det högst sannolikt att författarna och förlagen måste ta hänsyn till detta om de vill sälja sina böcker. Utifrån dessa resonemang anser jag det intressant att undersöka i vilken mån läromedelsförfattarna har tagit intryck av miljödebatten i samhället och skrivningarna i läroplanerna om området. Vidare anses elevers

¹ Odén (1992), ”Miljöhistoria i ett långsiktigt perspektiv”, Bojs, Eliasson, Luning, red, *Miljön har en historia – Aktuellt om historia 1992 3-4*, s. 13 (fetstil i text).

² Långström (2001), *Ungdomar tycker om historia och politik – en studie i pedagogiskt arbete*, s. 18, 58-59.

utvecklande av ett historiemedvetande som ett av de viktigaste målen för historieämnet, varvid det även blir intressant att undersöka om skrivningarna kring miljö kan innebära att eleverna utvecklar ett historiemedvetande. Att läroböckerna ännu idag styr mycket av den undervisning som sker i skolan gör att ett miljöperspektiv i boken underlättar för läraren att få in det perspektivet i sin undervisning. Frånvaron av ett sådant perspektiv tvingar lärare att göra annat.

Syfte

Jag har kommit i kontakt med ett antal undersökningar av läromedel som gjorts i Sverige de senaste 40 åren. Många av dessa har riktat sig mot läroböcker i historia, både på gymnasiet och i grundskolan. Trots detta har jag inte kommit i kontakt med någon undersökning som fokuserat på läroböckers behandling av miljön (människans samspel med naturen), vilket lämnar en lucka i forskningen. Mitt syfte med denna undersökning blir således att försöka fylla denna lucka, vilket ska uppnås genom att studera två gymnasieläroböcker i historia och deras uttryck för miljöperspektiv.

Frågeställningar

- I vilken omfattning ger böckerna uttryck för ett miljöperspektiv?
- Vilka olika uttryck för ett miljöperspektiv ger böckerna?
- I vilken mån kan eleverna utveckla ett historiemedvetande och därmed verka för hållbar utveckling utifrån läroböckernas uttryck för miljöperspektiv?

Avgränsningar och definitioner

Miljöbegreppet

Den vanligaste definitionen av begreppet miljö idag är den del av naturen som både påverkar samt påverkas av människor. Detta gör att natur och miljö inte är samma sak, utan natur är medan miljö således är något som blir, den är skapad.³ Jag väljer i min undersökning att utgå från ovanstående definition, men ytterligare klarlägganden krävs. Lars Linge, docent i historia, menar att under 90-talet så förknippades miljö främst med naturförhållanden, vår omgivning i biologisk-ekologisk mening. Medan ordet kulturmiljö istället fick en betydelse liktydig med bebyggelsemiljö.⁴ Som jag tolkar Linge så handlar kulturmiljö främst om hur människan har förändrat utseendet i samhället ur rent estetisk mening, varvid beskrivningar och bilder på byggnadsverk, städer, uppodlade marker och liknande blir en viktig del av en inriktning åt det hållet. Denna del av miljöområdet väljer jag att lämna utanför min undersökning. Jag väljer istället att rikta in mig mot vår biologisk-ekologiska omgivning, vilket också sammanfaller med läroplanens skrivningar (se sida 19).

Miljö står alltså i denna undersökning för den del av naturen som påverkar eller påverkas av människor i ett funktionellt hänseende, alltså positivt eller negativt. I detta innefattas jord, vatten, luft, skog och naturresurser vilka tillsammans så att säga utgör den biologisk-ekologiska delen av vår omgivning samt geografi. Ett miljöperspektiv blir i denna undersökning därmed synonymt med beskrivningar, analyser och förklaringar av hur människan har påverkats av naturen samt hur naturen har påverkats negativt alternativt positivt av människan. Detta innebär att ett miljöperspektiv måste innefatta någon form av beskrivning av vilken effekt ett mänskligt

³ Eliasson (2004), "Naturen i historien – historien i naturen", Karlsson, Zander, red, *Historien är nu – en introduktion till historiedidaktiken*, s. 161.

⁴ Linge (1991), *Historia i miljöperspektiv – kulturmiljöer i historiskt undervisningsmaterial*, s. 5.

handlande har haft på naturen eller vilken effekt naturen har haft på människan. Det räcker alltså inte med att skriva att storskiftet innebar att åkrarna blev sammanhängande och därmed större, utan det handlar enligt mig om hur det estetiskt såg ut, vilket av mig betraktas som kulturmiljö. Inte heller räcker det att konstatera att den amerikanska kontinenten odlades upp under 1800-talet.

För att kunna undersöka hur och i vilken mån böckerna ger uttryck för ett miljöperspektiv, väljer jag att konstruera en undersökningsmodell. Som jag visat ovan är det samspelet mellan människan och den biologisk-ekologiska delen av vår omgivning som är i blickfånget för denna uppsats. Enligt mig kan detta samspel uttryckas i tre olika tidsdimensioner, utifrån två olika utgångspunkter. Den ena utgångspunkten för att anlägga ett miljöperspektiv är att utgå från omgivningen och förklara hur den har påverkat människan. Den andra utgångspunkten är att utgå från människan och förklara hur den har påverkat omgivningen. De tre tidsdimensionerna presenteras nedan, medan anledningen till att jag valt just dem presenteras i nästa kapitel.

Dåtid

Den första tidsdimensionen och den enklaste är att beskriva vilken inverkan omgivningarna hade på människan eller människan hade på omgivningarna under den tid som för tillfället behandlas i boken. Exempelvis att översvämningarna i Mesopotamien under forntiden gjorde att människorna tvingades anlägga konstbevattningssystem för att de skulle kunna dra nytta av översvämningarna och odla upp större arealer. Denna tidsdimension handlar helt enkelt om att beskriva människans samspel med naturen och effekterna det fick i dåtidens samhälle.

Dåtid och nutid

Den andra tidsdimensionen består av den första plus att beskriva vad detta har haft för betydelse för området i senare tid, om det haft det. I Mesopotamiens fall att konstbevattningarna gjorde att saltet från flodvattnet spreds ut på åkrarna och i slutändan orsakade jorderosion samt ökenbildning. Med andra ord att även ta upp de negativa effekter som kommit av förändringarna i naturen en tid efter att förändringarna gjordes (i detta innefattas även att ta upp positiva effekter i förekommande fall). Om det är naturens påverkan på människan i dåtid som är utgångspunkten blir nutidsaspekten att beskriva hur människan där påverkas idag. En annan aspekt av denna tidsdimension är att boken utgår från förhållanden i vår samtid och letar sig tillbaka i historien, vilket får samma effekt som ovanstående fast med utgångspunkt i nutiden. Med andra ord handlar denna tidsdimension om att göra kopplingar mellan de två tidsformerna dåtid och nutid.

Dåtid, nutid och framtid

Den tredje tidsdimensionen är att anlägga ett miljöperspektiv behandlandes de tre tidsformerna dåtid, nutid och framtid. Miljöperspektivet på denna nivå behöver, liksom i ovanstående nivå, inte utgå från dåtid utan kan lika gärna ta sin början i vår samtid. Begreppet framtid innebär i denna undersökning någon form av syftningar framåt i tid, där eleverna exempelvis får fundera över hur det kan komma att se ut om 50 år.

Historiemedvetande och hållbar utveckling

I kursplanen för historia står att ämnet syftar till att hos eleverna utveckla ett historiemedvetande.⁵ En av den tyske didaktikern Karl-Ernst Jeismanns definitioner av historiemedvetande är följande: ”Historiemedvetande handlar om upplevelsen av samband och

⁵ Skolverkets hemsida = www.skolverket.se/kursplaner, 2005-10-03.

sammanhang mellan tolkning av det förflutna, förståelse för nutiden och perspektiv på framtiden”.⁶ Denna definition verkar vara vanlig då många historiker nämner den, exempelvis Per Eliasson som menar att historiemedvetande handlar om att ”förstå nuet genom tolkning av det förflutna, för att kunna ha handlingsberedskap inför framtiden”.⁷ Jag väljer att i denna undersökning använda denna definition av historiemedvetande. Att läroböckerna verkar för att eleverna ska utveckla ett historiemedvetande ser jag som väldigt viktigt, i och med att utvecklandet av ett historiemedvetande är bland det viktigaste som historieämnet kan bidra med i skolan.

Som jag visat ovan så innehåller min tredje nivå av ett miljöperspektiv de tre komponenter som anses krävas för att eleverna ska ha möjlighet att utveckla ett historiemedvetande. Vikten av att behandla miljöfrågor utifrån dessa tre dimensioner tar historikern Jouko Heikkilä upp då han menar att en långvarig utveckling har bidragit till huvuddelen av dagens ekologiska problem. Om vi ska kunna förstå och lösa dem behövs en historisk synvinkel. Om historiemedvetandet ses som växelverkan mellan då, nu och sedan måste också miljöfrågor behandlas utifrån dessa tre tidsdimensioner.⁸

Läroplanens skrivningar om miljöbegreppet och miljöperspektivet i undervisningen (se sida 19) handlar främst om att eleverna ska få kunskaper och utveckla attityder för att själva kunna främja hållbar utveckling. Detta sistnämnda begrepp består av flera olika delar som är beroende av varandra, dessa är ekologisk, social och ekonomisk hållbarhet. Många gånger läggs också kulturell hållbarhet till som en dimension. Definitionen av hållbar utveckling är ”att utvecklingen tillgodoser dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillgodose sina behov”.⁹ Men denna definition är inte självklar för alla, utan olika länder och intressegrupper ger begreppet skilda betydelser. Exempelvis betonar den svenska regeringen ekologiskt hållbar utveckling, medan många u-länder betonar det ekonomiska.¹⁰ Utifrån denna definition tolkar jag skrivningen i läroplanen om hållbar utveckling som att skolan ska verka för att eleverna blir så pass kunniga om samspelet mellan människan och naturen så att de utvecklar attityder och förhållningssätt som inte skadar vår omgivning. Hållbar utveckling kan sägas ligga ovanför bestämda kunskapsmål, medan miljöperspektivet som ska ingå i alla skolans ämnen måste ses som medlet för att verka i rätt riktning. Om eleverna ska utvecklas för att i framtiden kunna verka för hållbar utveckling anser jag att det är den tredje nivån av ett miljöperspektiv som bör eftersträvas i skolans läroböcker i historia då den är den mest fullkomliga och mest förklarande av de tre samt den som ligger närmast att kunna hjälpa eleverna med att utveckla ett historiemedvetande.

Material, metod och tillvägagångssätt

I min undersökning av historieläroböcker har jag valt att undersöka två böcker i sin helhet för att få en bild av hur och i vilken omfattning ett miljöperspektiv visar sig. Att bara undersöka två böcker kan tyckas väldigt lite, vilket är möjligt. Alternativet hade varit att undersöka fler böcker och då inrikta sig på olika tidsperioder som exempelvis industrialiseringen och antiken. Hade jag gjort på det sättet hade jag fått med fler böcker och på så sätt kunnat generalisera mina resultat i högre utsträckning. Att jag ändå valde att undersöka två böcker i sin helhet ska ses i bakgrund

⁶ Ammert (2004), ”Finns då (och) nu (och) sedan?”, Karlsson, Zander, red, *Historien är nu – en introduktion till historiedidaktiken*, s. 280.

⁷ Eliasson (2002), ”Miljön har en historia”, Eliasson, red, *Miljön har en historia från Skanör till Kiruna*, s. 6.

⁸ Heikkilä (1996), ”Historiemedvetandet och miljömedvetandet. Ett exempel för att tillämpa en miljöhistorisk synvinkel i historieundervisning i gymnasiet”, Ahonen m fl, red, *Historiedidaktik i Norden 6*, s. 332.

⁹ Agenda 21: s hemsida= http://www.ich.se/agenda21forum/vad_ar/hallbar.html, 2005-11-22.

¹⁰ Agenda 21: s hemsida= http://www.ich.se/agenda21forum/vad_ar/hallbar.html, 2005-11-22.

mot att jag personligen anser det väldigt svårt att få en bra och rättvisande bild av en bok utan att läsa den i sin fulla längd. Genom att jag behandlat mina två valda böcker fullständigt kan jag göra dem rättvisa, även om jag inte kan bedöma historieläroböcker i allmänhet.

Vad det gäller undersökningsmaterialet så har jag valt att inrikta mig mot gymnasieläroböcker i historia. Kriterierna för böckerna var att de skulle ha tillkommit i anslutning till eller efter Lpf 94 samt att de skulle vara flitigt använda ute på olika skolor. Att ta reda på hur många exemplar varje lärobok säljs i insåg jag skulle blir svårt att få reda på, vilket visade sig stämma. Tuija Björklund skrev under 2005 en c-uppsats i historia där hon undersökte kvinnornas plats i läroböcker i historia för gymnasiet. I samband med urvalet av böcker tog hon kontakt med fem olika förlag för att få en uppfattning om hur många upplagor deras böcker såldes i. Ett av förlagen svarade inte alls på förfrågan, ett annat hade inga siffror p.g.a. att de själva inte tryckt boken och resterande tre menade att detta var företagshemligheter.¹¹ Utifrån detta ansåg jag att det sex månader senare inte skulle vara någon idé för mig att kontakta förlagen.

För att få en uppfattning om vilka böcker som används ute på gymnasieskolorna valde jag istället att direkt vända mig till olika skolor i mitt närområde. Jag ringde till 15 st gymnasieskolor i Gävleborgs län och Falu kommun och frågade en historielärare på respektive skola om vilken/vilka böcker de framförallt utgick från och använde i sin undervisning. Det resultat jag fick fram av denna rundringning var att fyra böcker dominerade fullständigt. *Perspektiv på historien A* användes på sju skolor, *Alla tiders historia A* på sex skolor, *Alla tiders historia Maxi* på fem skolor och *Epos* på åtta skolor. De övriga böcker som användes var *Epok* och *Människan genom tiderna*, vilka användes på en varsin skola.¹² Att det sammanlagda antalet böcker är 28 och inte 15 beror på att olika lärare på samma skola använde olika böcker samt att vissa lärare använde olika böcker för olika klasser.

De mest logiska böcker att välja för min undersökning skulle naturligtvis ha varit att ta de två böcker som användes mest, nämligen *Epos* och *Alla tiders historia*, vilket jag inte gjort. Jag valde att undersöka *Epos*, vilken ges ut av Almqvist & Wiksell. Den andra boken jag valde att undersöka var *Alla tiders historia Maxi*, vilken ges ut av Gleerups. Att jag inte valde att undersöka *Alla tiders historia A* eller *Perspektiv på historien A* berodde först och främst på att jag inte fick tag i dessa böcker. Dessutom fick jag höra från några skolor som använde *Alla tiders historia A* samt av den skola som använde *Människan genom tiderna* att de funderade på att gå över till *Alla tiders historia Maxi*. Att det dessutom är samma förlag som ger ut dessa tre böcker gör enligt mig problemet mindre. Vidare så är det samma författare som skrivit böckerna *Alla tiders historia A* och *Alla tiders historia Maxi*.

Litteraturoccenten Göran Hägg recenserade historieläroböcker på Aftonbladets kultursidor 2004. I dessa recensioner menar han att *Epos* är den mest omfattande av de nyare historieläroböckerna för gymnasiet. Vad det gäller själva boken så tycker han det är bra att den vänder sig till både A och B-kursen. Vidare anser han att bilderna, bildtexterna, kartorna och diagrammen är bra, dessutom behandlas Sverige och Skandinavien i stor utsträckning. Sammantaget menar han att boken är en av de bästa som finns på marknaden idag.¹³ Vad det gäller *Alla tiders historia* menar Hägg att den under lång tid har dominerat på läroboksmarknaden och att den gång på gång har återuppstått i nya former. Den nya varianten, *Alla tiders historia Maxi*, tycker han är bra i och med

¹¹ Björklund (2005), *Genusperspektiv i historieläromedel – finns det? En jämförande analys av fem läroböcker i historia för gymnasiet utgivna under åren 1995-2004*, s. 7.

¹² Samtal med historielärare på Torsbergsgymnasiet i Bollnäs, Borgarskolan, Polhemsskolan och Vasaskolan i Gävle, Björkhagsskolan i Hofors, Bromangymnasiet i Hudiksvall, Slättergymnasiet i Ljusdal, Voxnadalens gymnasium-Komvux i Edsbyn, Bessemerymnasiet och Hammargymnasiet i Sandviken, Lugnetgymnasiet, Kristinegymnasiet, Haraldsbogymnasiet och Falu frigymnasium i Falun samt Staffanskolan i Söderhamn, den 21-23/11-05.

¹³ Hägg (2004), "Tror de att dagens 18-åringar är idioter?", *Aftonbladet*, 13/1-2004.

att den kan användas i både en A och B-kurs för att läsa historien kronologiskt, till skillnad från föregångarna. Han tycker att mycket i boken är bra, exempelvis skildringen av demokratis genombrott samt kopplingarna till vetenskapen och konsten. Negativa aspekter är att många bilder är dåliga och vissa bildtexter är felaktiga. Dessutom behandlas Sverige under den äldre tiden väldigt lite, samtidigt som han anser att efterkrigstiden är en röra behandlades dagens modefrågor. Men han betonar att många av dessa negativa aspekter är enkla att fixa till, exempelvis bilderna och till dem hörande texter.¹⁴

Sammantaget får jag uppfattningen att Hägg välkomnar dessa två böcker då deras författare gått utanför den gängse normen och skrivit böcker som kan användas både i A och B-kursen. Att böckerna är uppbyggda på det sättet gör det enligt mig ännu troligare att böckerna är flitigt använda i den svenska skolan. Istället för att köpa två olika böcker till A och B-kursen är det rimligt att tro att många skolor spar lite pengar på att köpa en bok som täcker in båda kurserna. Att skolorna inte har överflödigt med pengar till sitt förfogande är väl i dagens samhälle ett ganska välkänt faktum. De böcker jag valt att undersöka presenteras nedan.

Epos (2003, tredje reviderade upplagan, första gången utgiven 1996, 598 sidor), denna bok är utgiven av Almqvist & Wiksell och har fyra medförfattare. I förordet till boken konstaterar författarna att de som läroboksförfattare har två frågor att ta ställning till. Nämligen hur boken bör utformas för att den ska nå upp till de mål som finns uppsatta i läroplanen samt var de bör lägga tyngdpunkten för att nå läroplanens krav samt fungera i undervisningssituationen. De konstaterar följaktligen att denna bok är deras svar på dessa frågor. Författarna berättar vidare att de i boken väljer att inte skriva så mycket om kungar och krig, istället fokuseras människors liv och tankar, de grundläggande strukturerna samt makten över de begränsade resurserna.

Alla tiders historia Maxi (2002, 560 sidor) är utgiven av Gleerups och har tre medförfattare. I förordet till boken konstaterar Hans Almgren, vilken är en av bokens författare, att historia är viktigt då det ger bakgrund till händelserna i dagens samhälle. Dessutom är ämnet viktigt då det kan ge träning i källkritik, vilket är nödvändigt i dagens informationssamhälle. Historien kan också visa att allt inte blivit sämre, utan att mycket har förbättrats genom tiderna. Avslutningsvis framför han att boken är en tolkning av de kursplaner som gäller för historia på gymnasiet.

Båda böckerna är kronologiskt upplagda med fokus på framförallt Europa. I båda böckerna finns rubriker för perioden efter 1945 med tydliga anspelningar på att miljön behandlas, men dessa rubriker täcker väldigt få sidor. I *Epos* är dessa rubriker ”Jorden vi ärvde” och ”Hållbar utveckling”. I *Alla tiders historia Maxi* finns rubrikerna ”Ekonomisk tillväxt och miljön” samt ”Miljön och energin”. Sammantaget finns det alltså nästan ingenting som pekar på att någon av böckerna kommer prioritera det perspektiv jag är ute efter i sina framställningar av den historiska processen. Det återstår att se om mina förändringar stämmer, vilket min undersökning får visa.

Jag väljer att dela upp min resultatdel i olika tidsperioder för att göra böckerna lätthanterliga. Alla rubriker i denna del kommer inte att ha allmänt vedertagna termer för indelning av historiska perioder, utan min indelning har strikt gjorts för att rent praktiskt passa min undersökning. Vad det gäller karaktären på min undersökning så är den både kvantitativ och kvalitativ till sin prägel, med tonvikt på den kvalitativa delen. Den kvantitativa delen handlar om att se i vilken utsträckning som ett miljöperspektiv anläggs. För att bedöma i vilken utsträckning detta görs väljer jag att räkna antalet gånger som författarna till de undersökta böckerna ger uttryck för ett miljöperspektiv, enligt min definition. För att något ska räknas som ett uttryck för miljöperspektiv måste det i bokens text framgå hur naturen påverkade människan, alternativt hur

¹⁴ Hägg (2004), ”En sorglig historia!”, *Aftonbladet*, 12/1-2004.

människan påverkade naturen. Detta innebär att alla uttryck för ett miljöperspektiv räknas som ett, varvid antalet ord eller rader i boken blir betydelselöst.

Det kvalitativa inslaget i min undersökning handlar om att urskilja vilka olika uttryck för miljöperspektiv som böckernas författare ger, alltså vilken karaktär de har. I detta innefattas att se vilken/vilka tidsdimensioner som innefattas i det uttryckta miljöperspektivet. Är det dåtid, dåtid-nutid eller då-nu-sedan. I bedömningen av karaktären på miljöperspektivet innefattas även om det tar sin utgångspunkt i naturen och förklarar hur den påverkat människan samt om det tar sin utgångspunkt hos människan och förklarar hur den påverkat naturen.

I själva undersökningen plockar jag ut de uttryck som finns i böckerna och som faller inom ramen för min definition av miljöperspektiv. Dessa kommenteras sedan konsekvent resultatdelen igenom så att läsaren får reda på varför det ansetts som ett miljöperspektiv samt vilken karaktär jag anser att det har. För att göra resultatdelen tydlig för läsaren väljer jag att ha en liten sammanfattning i slutet av varje kapitel där jag kort kommenterar kapitlets resultat. Dessutom avslutas resultatdelen med en resultatsammanfattning där jag redogör för svaren på mina frågeställningar.

Metodkritik

I och med att jag inte har någon föregångare på detta undersökningsområde så har jag fått skapa min egen undersökningsmodell för att kunna avgöra i vilken mån och på vilket sätt böckerna ger uttryck för miljöperspektiv. Detta faktum innebär att jag inte vet hur väl mina skapta verktyg kommer att fungera då jag undersöker böckerna. Ett möjligt scenario är att min undersökningsmodell visar sig otillräcklig, varvid många kvalitativt skilda saker kommer att räknas in som uttryck för miljöperspektiv. Men detta är inte något som det går att påverka, utan själva resultatet får visa om mina verktyg har varit bra eller mindre bra.

En annan problematik i min undersökning av läroböckerna, och för den delen i de flesta andra liknande undersökningar, är att jag som forskare omedvetet blir subjektiv. Eftersom det handlar om en till stora stycken kvalitativ undersökning så blir det jag som avgör vad som räknas som ett miljöperspektiv och därmed hamnar i denna undersökning. Om jag missar att ta upp något som egentligen är ett miljöperspektiv, enligt min definition, så får inte läsaren reda på det. Att jag skulle missa något håller jag ändå som ganska osannolikt, i och med att jag läser böckerna i dess helhet. De uttryck för miljöperspektiv som tas upp kommenterar jag fortlöpande, vilket gör att läsaren har möjlighet att följa mina tankegångar samt kritisera mina slutsatser och dra egna.

Forskningsläge

Eftersom ingen tidigare undersökning har fokuserat på läroböckers behandling av samspelet mellan människan och naturen, miljö, blir detta forskningsläge ganska brett. Den gemensamma nämnaren mellan de undersökningar som nedan behandlas är att de, i likhet med min undersökning, är läromedelsanalyser.

Stig Hadenius och Claes-Olof Olsson fick 1969 i uppdrag av läroboksnämnden att jämföra olika gymnasieläroböcker i historia beträffande perioden efter 1918, vilket mynnade ut i en undersökning med titeln *Historieböckerna i det nya gymnasiet*. Författarna fick inga vidare instruktioner utan valde att undersöka böckernas innehåll samt om böckerna stämde överens med de kursföreskrifter som fanns. Ett syfte som fanns med undersökningen från författarnas

sida var att den skulle kunna bli en utgångspunkt för diskussioner om i vilken utsträckning en historielärobok skulle kunna skilja sig från läroplanens krav på undervisningen.¹⁵

Det material som undersöktes var fem läroböcker i historia för gymnasiet författade mellan åren 1967 och 1969. Metoden författarna använde sig av var en kvantitativ innehållsanalys och den måtenhet som användes var antalet ord. Författarna undersökte om det fanns någon balans mellan att behandla den politiska, ekonomiska och sociala historien eller om den politiska historien dominerade. Ett annat intresseområde för undersökningen var att studera vilka länder som behandlades och om de behandlades självständigt eller sattes in i ett större sammanhang. De undersökte vidare vilka händelser som togs upp eller inte samt om böckernas texter präglades av beskrivningar eller förklaringar. Till sist undersöktes i vilken mån böckerna gav uttryck för ställningstaganden och således inte skulle kunna anses objektiva.¹⁶

Det resultat Hadenius och Olsson kom fram till var att den politiska historien dominerade över den sociala och ekonomiska. De områden som framförallt behandlades var Europa och USA, medan väldigt lite utrymme lämnades till u-länderna. Karaktären på materialet i böckerna var framförallt beskrivande och i alla böcker visades ställningstaganden. Sammantaget så följde böckerna ibland intentionerna i läroplanerna medan de andra gånger avvek från dem. Författarna ansåg att det tydligt syntes att lärobokstraditionen satt sina spår i böckerna i och med att de överlag var konventionella.¹⁷

Göran Andolfs avhandling *Historien på gymnasiet – undervisning och läroböcker 1820-1965* från 1972 behandlar som titeln anger historieämnet på gymnasiet från flera aspekter. Andolfs intresse vänder sig främst mot läroböckerna och dessas urval, behandling av stoff, utseende på dispositionen samt vilken inverkan forskningen haft på läroböckerna. Detta undersöker han med hjälp av en kvantitativ metod han själv kallar kvantitativ innehållsanalys.¹⁸

Andolf kom fram till att många av de äldre böckernas disposition hade långa avsnitt om väl avgränsade områden och folk, medan de nyare böckerna hade kortare kronologiska avsnitt behandlandes större geografiska områden. Vad det gällde avvägningen av stoffet i de äldre böckerna så hade de ofta formen av en sorts uppslagsverk samtidigt som de främst behandlade den politiska historien. I de nyare böckerna fick det politiska stoffet lämna plats åt den sociala, kulturella samt den ekonomiska historien, vilket innebar en utveckling bort från statshistorien. En annan gemensam sak i de nyare böckerna var att den äldre historien fick mindre och mindre plats till förmån för den nyare som ökade i omfång. När det gällde behandlingen av stoffet så fanns det mycket namn och årtal i de äldre böckerna. De nyare böckerna innehöll mycket färre, vilket enligt Andolf kunde bero på den kritik sådana fakta fått. Med tiden försvann också mycket om de politiska händelserna, istället ökade det beskrivande materialet om tillstånd vad gäller sociala och kulturella förhållanden. Det är även tydligt att de nyare böckerna innehöll mycket mindre värderingar än de äldre, de var helt enkelt mer objektiva. Vad det gäller källor i författandet av läroböckerna så hade författarna främst använt standardverk från andra länder och under slutet av 1800-talet började författarna få in nya forskningsresultat i sina böcker. Sammantaget menar Andolf att läroboksförfattarna under den undersökta tiden blev allt mer bundna av föreskrifter i sitt författande, vilket kunde knytas till lärobokskommissionens bestämmelser från 1868 samt den införda läroboksgranskningen år 1938.¹⁹

¹⁵ Hadenius, Olsson (1971), "Historieböckerna i det nya gymnasiet", *Historisk tidskrift* 1971:1, s. 1-2, 36.

¹⁶ Hadenius, Olsson (1971), s. 3, 5-8.

¹⁷ Hadenius, Olsson (1971), s. 36.

¹⁸ Andolf (1972), *Historien på gymnasiet – undervisning och läroböcker 1820-1965*, s. 1-3.

¹⁹ Andolf (1972), s. 168-170, 201-202, 230-232, 258, 281, 293-294.

Sture Långströms avhandling *Författarröst och lärobokstradition* från 1997 behandlar även den historieämnet på gymnasiet, men han undersöker inte bara böckerna utan väljer även att studera läroboksförfattarna. Syftet med avhandlingen var att studera några författare av läroböcker i historia för gymnasiet samt deras sätt att skriva. För att uppnå detta syfte ställde Långström upp några hypoteser om vem eller vilka som skrivit, hur själva skrivandet gått till samt hur författarna skrivit, vad författarna skrivit om och varför de överhuvudtaget skrivit läroböcker. De källor Långström använde var intervjuer med de tretton författarna, dessas läroböcker utgivna under perioden 1958-1993 samt de styrdokument som gällt. Förutom detta använde han officiellt tryck, tidskrifter, tidningar och litteratur inom området.²⁰

Långströms resultat visar att det var medelålders eller äldre män från medelklassen eller den övre medelklassen som skrivit de undersökta böckerna. Fem av författarna var forskare, sex stycken var lärare och två stycken sysslade med annat än forskning och undervisning. Vad det gäller författarnas politiska sympatier så framgår det att de flesta författarna sympatiserade med den borgerliga sidan, men ca en tredjedel stödde socialdemokraterna. Författarnas geografiska hemvist var uteslutande södra Sverige, vilket karaktäriserades av att ingen av dem bodde norr om Stockholm då de skrev böckerna. Nästan ingen av författarna hade lärobokskrivandet som ett heltidsarbete, utan de flesta skrev på sin fritid.²¹

Trots att författarna av läroböckerna oftast var flera så var författandet ett ensamarbete där författargruppen träffades sällan. Dessutom fanns ofta inom författargruppen olika synsätt på skilda grundläggande didaktiska frågor. Läroböckerna skrivna av forskare behandlade stoffet mångsidigare samtidigt som de i högre grad än de andra tog upp nya forskningsresultat. Men det var inte dessa böcker som sålde mest, utan det var böckerna som skrivits av lärare. Detta berodde på att de var bättre anpassade till skoltraditionen då de hade närhet både till köparna och arbetet i skolan. Beträffande innehållet i böckerna samt upplägget så fann Långström att det inte hade hänt mycket mellan de äldsta och de nyaste böckerna. De förändringar som ändå skett handlade framförallt om layouten, vilket visade sig i och med fler spalter, bilder och kartor i de nyare böckerna. Det visade sig i undersökningen att författarna följt de statliga påbuden i styrdokument och granskningen av läroböcker i valet av innehåll, men inte så noga vad gäller utformningen. Det visade sig även att andelen svensk historia hade minskat i de nyare böckerna medan den allmänna historien hade ökat, vilket kunde bero på de ökade internationella kontakterna.²²

I boken *Lärobokskunskap - pedagogisk textanalys med exempel från läroböcker i historia 1841-1985* diskuterar Staffan Selander läroböcker och deras utseende. Framförallt diskuterar han böckerna utifrån hur kunskaperna i texterna strukturerats. Syftet var att undersöka text och bild utifrån urval, berättarstil, kognem²³ och förklaringar, mot bakgrund av samhällssystem, skolform, ämne och läroplan. För att uppnå detta syfte undersökte Selander ett 40-tal läroböcker som vände sig mot allt från mellanstadiet till gymnasiet. De perioder i böckerna han koncentrerade sin undersökning mot var Sveriges stormaktstid, Östersjöväldets fall och den Franska revolutionen.²⁴

Selander kom fram till att författarna till de äldre böckerna ägnade mycket plats åt berättandet, medan det bara fanns kortfattade förklaringar. Vad det gällde de nyare författarna så var de tvungna att ta hänsyn till fler teman, vilket gjorde att det blev kortare berättelser medan ordentliga förklaringar och jämförelser fortfarande inte alltid fick mer plats. I de nyare böckerna hade

²⁰ Långström (1997), *Författarröst och lärobokstradition – En historiedidaktisk studie*, s. 28-31, 38, 229.

²¹ Långström (1997), s. 214-216.

²² Långström (1997), s. 217-223.

²³ Detta definieras av Selander som den minsta, meningsfullt kunskapsbärande enheten. I en telefonkatalog innefattas agent, adress och telefonnummer. I historieläroböcker innefattas i ett kognem exempelvis agent, händelse och tid, men även plats och objekt kan inräknas.

²⁴ Selander (1988), *Lärobokskunskap - pedagogisk textanalys med exempel från läroböcker i historia 1841-1985*, s. 9, 66, 122.

berättelserna bytts ut mot en sorts närhet genom bilder. Vidare menar han att de äldre böckerna hade en mer berättande stil, vilket innebar att de blev intressanta och roliga att läsa. De modernare böckerna var istället upplagda på ett mer pedagogiskt sätt, vilket fick till följd att de var väldigt tråkiga. Han menar att de nyare böckerna inte gör det till ett äventyr att läsa historia, vilket många av gårdagens böcker bidrog till. Dagens böcker innebär i hög grad en massa fakta som eleverna ska lära sig, vilket gör att historieämnet i skolan i mångt och mycket blir enskilda fakta och företeelser för eleverna.²⁵

Tuija Björklund behandlar i sin C-uppsats i historia från år 2005 med titeln *Genusperspektiv i historieläromedel – finns det? En jämförande analys av fem läroböcker i historia för gymnasiet utgivna under åren 1995-2004* gymnasieläroböcker i historia utifrån ett genusperspektiv. Syftet med hennes undersökning var att undersöka ifall gymnasieläroböcker i historia gav uttryck för ett genusperspektiv. För att uppnå sitt syfte undersökte hon i fem läroböcker utgivna under åren 1995-2004 tre olika historiska nedslagspunkter, nämligen Grekland under antiken, den nordiska medeltiden och industrialismen. Hennes metod bestod både av en kvantitativ och kvalitativ del, där den kvantitativa innefattade att räkna antalet kvinnonamn i registren och böckernas bilder. Den kvalitativa delen av undersökningen inriktade sig på de tre nedslagspunkterna och på vilket sätt texten var skriven.²⁶

Resultatet av den kvantitativa undersökningen var att det genomsnittliga antalet kvinnonamn i läroböckernas register var 10 % och att andelen illustrationer i böckerna låg på ungefär samma nivå. Vad det gäller den kvalitativa delen så kom Björklund fram till ingen av böckerna kunde betecknas som genusmedveten, utan de två böcker som bäst tog upp kvinnorna hamnade i kategorin jämställdhetsmedveten. Sammantaget menar hon att kvinnornas historia i läroböckerna fortfarande ligger utanför den ”vanliga” historien, vilket exempelvis visar sig genom att en av de undersökta böckerna har ett eget kapitel om kvinnornas historia. Trots detta menar hon att en av böckerna (*Epos*) hade ett ganska bra genusperspektiv.²⁷

I kapitlet ”Finns då (och) nu (och) sedan? Uttryck för historiemedvetande i läroböcker för grundskolan” i boken *Historien är nu – en introduktion till historiedidaktiken*, undersöker Niklas Ammert som titeln anger på vilket sätt läroböcker ger uttryck för historiemedvetande. Hans centrala fråga var om det fanns avsnitt, övningar, perspektiv eller förklaringar som gjorde det möjligt för eleverna att utveckla ett historiemedvetande. För att genomföra sin undersökning valde Ammert ut fyra stycken historieläroböcker för årskurs nio utgivna under åren 1998-2003.²⁸ Han kom fram till att det i de undersökta böckerna fanns ganska få avsnitt som tydligt tog upp de tre tidsdimensionerna då-nu-sedan samt sambandet dem emellan. Ett exempel på ett sådant samband visade sig i en bok där konflikten mellan israeler och palestinier togs upp i de olika dimensionerna. Sammantaget menar ändå Ammert att de undersökta läroböckerna, i form av deras berättelser och analyser, kan bidra med många olika synsätt som gör att eleverna kan utveckla ett historiemedvetande.²⁹

En annan som behandlat historiemedvetande i en undersökning är den tidigare nämnde Sture Långström som i kapitlet ”Läroböcker och historiemedvetande – Sveriges historia efter 1945 i några gymnasieläroböcker” i boken *Historiedidaktik i Norden 6* undersöker ifall innehållet och utformningen av historieläroböcker gjort att de kunnat lägga en grund för att hos eleverna utveckla ett historiemedvetande. För att undersöka detta studerade Långström sju stycken

²⁵ Selander (1988), s. 123-128.

²⁶ Björklund (2005), s. 4, 6-8.

²⁷ Björklund (2005), s. 20, 33-35.

²⁸ Ammert (2004), s. 275, 278-279.

²⁹ Ammert (2004), s. 286.

historieläroböcker för gymnasiet som gavs ut i slutet av 1950-, 1970- och i början av 1990-talet. Böckerna studerades inte i sin helhet, utan undersökningen riktade in sig mot den svenska historien efter 1945. Det som undersöktes var vad och hur författarna hade skrivit om personer, platser, problem, politik samt poesi och prosa.³⁰

Långström kom fram till att böckernas behandling av tiden efter 1945 var väldigt liten och inte i någon av böckerna fanns skildringar av vanliga människors liv eller namngivning av någon svensk kvinna. Det fanns heller inte i böckerna några specificerade geografiska anvisningar om var olika händelser ägt rum. Vad det gällde de problem som författarna lyfte fram så var det främst olika former av ekonomiska problem. Vad det gällde problem i bemärkelsen olika tolkningar av det förflutna fann Långström att några böcker tog upp vilka problem forskningen stod inför, samtidigt som det var väldigt ovanligt att böckerna tog upp flera olika tolkningsmöjligheter av en händelse eller en persons betydelse. Vad det gällde politik så granskade Långström om det i böckerna togs upp vilken politik som de styrande bedrev, varför de gjorde det, om den var framgångsrik och vad olika grupper tyckte om den. Det han kom fram till var att beskrivningarna av politiken och de som bedrev den var väldigt korta. Några beslut som bidragit till förändringar under lång tid framåt nämndes, men det fanns nästan inga förklaringar till varför olika beslut fattades och varför politiken ansågs lyckad eller misslyckad.³¹

Långström menar att det enklaste sättet att bygga upp ett historiemedvetande är att utgå från vår samtid för att sedan gå tillbaka i historien till det som är både obekant och långt borta i tid. Utifrån att de undersökta böckerna behandlade svensk nutidshistoria så lite anser han att det är svårt att se hur dessa läroböcker ska kunna ligga till grund för ett utvecklande av elevers historiemedvetande. För att historieläroböcker ska kunna göra det måste de utvecklas så att eleverna får fundera kring dåtid, nutid och framtid.³²

Under början av 1990-talet pågick *Projektet Europa och läroboken*, vilket var ett internationellt projekt som inriktade sig på forskning om historieläroböcker. Inom ramen för detta projekt utkom 1991 en rapport av Lars Linge, docent i historia, med titeln *Historia i miljöperspektiv – kulturmiljöer i historiskt undervisningsmaterial*. Syftet med Linges undersökning var att undersöka hur kulturmiljöerna kom in i läromedel för gymnasiet. Det material han undersökte var ett antal läroböcker i historia producerade från slutet av 60-talet till mitten av 80-talet, tv-program, populärvetenskaplig litteratur och läromedelspaket innehållandes radio, tv, diabilder och texthäften.³³

Linge menar att kulturmiljö många gånger tolkas som lika med bebyggelsemiljö, vilket är den betydelse han använder i sin undersökning. Han menar att Skolöverstyrelsen genom sina skrivelser i läroplanerna lyfter fram att miljöstudier ska ha en plats i undervisningen i historia och att det framgår att det gäller både samhälls- och bebyggelsemiljöer. Det han kommer fram till är att kulturmiljöer i läroböckerna oftast behandlas i form av avbildningar av byggnadsverk från äldre tid. Han menar dock att de äldre bilderna kommenteras i högre grad i den löpande texten och används som beskrivningar av hur samhället var, medan nyare bilder enbart kommenteras i bildtexter rent konsthistoriskt. I undervisningsmaterial från Sveriges radio får till viss del kulturmiljöer plats som utgångspunkt för historien. Även i filmer presenteras arkeologiska

³⁰ Långström (1996), "Läroböcker och historiemedvetande – Sveriges historia efter 1945 i några gymnasieläroböcker", Ahonen m fl, red, *Historiedidaktik i Norden 6*, s. 287, 304.

³¹ Långström (1996), s. 288-298.

³² Långström (1996), s. 301-302.

³³ Linge (1991), s. 5, 13, 15, 19, 27.

lämningar, föremål, stads- och landskapsmiljöer ingående, men det är svårare att gå igenom orsakssammanhang och utvecklingslinjer genom bild.³⁴

Sammanfattningsvis har de undersökningar som jag tagit upp i forskningsläget varit av intresse för mig på olika sätt. Hadenius och Olssons undersökning visade att läroboksförfattarna i slutet av 60-talet följde läroplanernas intentioner i ganska hög grad. Det intressanta blir för mig att se om de gör det idag, vilket i sådant fall borde innebära att ett miljöperspektiv finns i dagens historieläroböcker. Det intressanta med Andolfs undersökning är att den visar att i gymnasieläroböckerna i historia från en bit in på 1900-talet så fick den politiska historien lämna plats för den sociala, kulturella och ekonomiska historien. Om denna utveckling har fortsatt bör böckerna ha blivit ännu mer flerdimensionella och därmed innefattades fler historiska inriktningar. Frågan är då om läroboksförfattarna har ”hunnit” fram till de nyare disciplinerna, till vilka miljöområdet får räknas. Långström kom i sin undersökning också fram till att läroboksförfattarna förr i hög utsträckning följde styrdokumentens intentioner. Ytterligare en viktig aspekt av Långströms undersökning var att han konstaterade att de läroböcker som skrevs av forskare i regel tog upp nya forskningsresultat, men att dessa böcker sålde dåligt. Om samma sak gäller för dagens läroböcker vet jag inte, men om det är så finns risken att miljöperspektivet inte är så vida spritt i de populäraste böckerna. Detta på grund av att det är troligast att en forskare väljer att lyfta fram detta relativt nya ämnesområde. Selanders undersökning är intressant för mig då den visar att läroböckerna i historia från 50-talet till 80-talet inte innehöll så mycket förklaringar utan bara fakta. Om det är lika idag så anser jag det orimligt att böckerna kan lägga en grund för elevers historiemedvetande överhuvudtaget och i synnerhet inom miljöområdet.

Det intressanta med Björklunds undersökning är att den visar att samhällsdebatten om jämställdhet till viss del verkar ha haft genomslag i läroböckerna i historia. Detta karaktäriseras framförallt av boken *Epos* vilken, enligt Björklund, ganska bra hade fått in kvinnorna i sin behandling av historien. Frågan för mig att undersöka är ifall miljödebatten och skrivningarna i läroplanen också har haft en viss inverkan på läroboksförfattarna. Att jag också kommer att undersöka *Epos* gör det extra intressant då jag kan se om de även har lyckats med att få in ett miljöperspektiv. Det intressanta med Ammerts undersökning är att den visar att det i läroböcker för historia, om än för årskurs nio på grundskolan, finns uttryck som kan hjälpa eleverna utveckla ett historiemedvetande. Frågan jag ställer mig nu är om det finns några sådana tendenser i gymnasieläroböcker avseende miljöområdet. Långströms undersökning visar att gymnasieläroböcker i historia för gymnasiet från slutet av 50-talet fram till början av 90-talet inte uppvisar några tecken på att kunna hjälpa eleverna att utveckla ett historiemedvetande. Jag kommer genom min undersökning förhoppningsvis att se om det skett någon förändring i dagens läroböcker angående deras möjligheter att hjälpa eleverna att utveckla ett historiemedvetande, i alla fall beträffande miljöområdet. Det intressanta med Linges undersökning är att den visar att kulturmiljöer i vissa fall har används som utgångspunkter för förklaringar av samhällen. Frågan är om människans samspel med naturen också används som förklaringsmodell i läroböcker.

Bakgrund: från miljödebatt till styrdokument

Människans påverkan på naturen

Människan har funnits i någon miljon år, vilket är en väldigt liten del av jordens utvecklingshistoria på ca 4 600 miljoner år. Ända fram till för 5-10 000 år sedan rådde en ekologisk balans mellan människan och naturen.³⁵ Men det är antagligen omöjligt att peka ut en tid eller plats i historien som är fri från människans inverkan på naturen. Redan när människan bosatte sig och

³⁴ Linge (1991), s. 7, 10, 22.

³⁵ Persson (1999), *Miljökunskap*, s. 129.

blev jordbrukare ökade förändringarna. Konstbevattningen i Mesopotamien gjorde så att mycket salt hamnade i jorden, vilket ledde till att området efter hand förvandlades till ofruktbar öken. Detta var antagligen inget bosättarna förstod i och med att processen pågick länge och varje generation svarade för liten förstörelse. Men det är framförallt under de senaste tvåhundra åren som den mänskliga miljöpåverkan har ökat mycket.³⁶ Avgörande för detta är industrialiseringen och användandet av fossila bränslen för energi.³⁷

Miljödebatten

Redan Platon tog under Antiken upp skogsfrågan till debatt, men han fick inget genomslag och skogen fick även fortsättningsvis ge vika för mänskligheten.³⁸ Det dröjde ända till efter andra världskriget innan naturförändringar började definieras som miljöproblem, men debatten kom igång ordentligt på sextioalet och problemen som uppmärksammades blev både sociala och politiska angelägenheter. Det var också under detta decennium ordet miljöproblem kom in i det svenska språket.³⁹

Rachel Carsons bok *Tyst vår* från 1962 räknas i allmänhet som startpunkten för miljödebatten. I och med denna började människor bli medvetna om att utsläppens konsekvenser kunde visa sig lång tid efter de skett, att de kunde vara långvariga samt att de kunde visa sig långt ifrån det ställe som hade varit själva källan för utsläppen.⁴⁰ Att miljödebatten kom igång i början av 60-talet berodde mycket på att miljöproblemen då visade sig på både överraskande och skrämmande sätt. Exempel på detta var förgiftning av fiskevattnen och en fiskarbefolkning. Att 60-talet blev en brytpunkt berodde även på atomvapen och kärnkraft. Det senaste århundradets vetenskapsoptimism hade starkt ifrågasatts varvid utsläppen av bekämpningsmedel och kärnkraftskatastrofer under 70- och 80-talen i sig kanske inte var så överraskande. Trots detta ledde miljödebatten under 60-talet till ännu starkare övertygelse att vetenskapen skulle lösa de problem som visade sig. Många framsteg gjordes i och med att stora miljöproblem hamnade i blickfånget, ekologiska samband utreddes och åtgärder blev föreslagna och genomförda. Miljöproblemen skulle bemästras genom flera olika åtgärder, exempelvis uppfinningar, lagstiftning och övervakande myndigheter (Naturvårdsverket inrättades 1967).⁴¹ Under detta årtionde och det nästa växte miljöfrågan fram som en av de viktigaste politiska framtidsfrågorna.⁴²

Den moderna miljövårdens genombrott i Sverige berodde mycket på att man under många år hade hittat skadade och döda fåglar och nu kopplade ihop detta med industrins och jordbrukens användning av kvicksilver. Naturskyddsföreningen anordnade en konferens om kvicksilver 1963 och därmed fick miljödebatten fart. Från början av 60- till början av 70-talet antogs tre viktiga miljövårdslagar av riksdagen, naturvårdslagen 1964, miljöskyddslagen 1969 och lagen om hälso- och miljöfarliga varor 1973. Dessa representerade den svenska miljöpolitiken. Miljöpolitiken har gått från att under 60-talet ha varit en debatt om sjöar och miljögifter till att under 80- och 90-talet handla om globala frågor.⁴³

³⁶ Sörlin, Öckerman (1998), *Jorden en ö – en global miljöhistoria*, s. 107-109.

³⁷ Persson (1999), s. 129.

³⁸ Nilsson (1992), "Avskogning – det stora globala miljöproblemet?", Ehlert, Floderus, Björklund, red, *Ymer 1992, Miljö och utveckling*, s. 71.

³⁹ Sörlin, Öckerman (1998), s. 111.

⁴⁰ Björklund (1992), "FNs konferens om miljö och utveckling – global geografi", Ehlert, Floderus, Björklund, red, *Ymer 1992, Miljö och utveckling*, s. 7.

⁴¹ Welinder (1993), *Miljö, kultur och kulturmiljö*, s. 28-30.

⁴² Sörlin (1991), *Naturkontraktet – om naturumgängets idéhistoria*, s. 230.

⁴³ Strandberg, red (1995), *Människa och miljö – om ekologi, ekonomi och politik*, s. 23, 30, 159.

Att miljöfrågor identifierades som i många fall internationella gjorde att Sverige 1968 började planera en konferens inom området, vilken hölls i Stockholm 1972 som en FN - konferens. Denna fick till följd att allt fler människor fick upp ögonen för miljöfrågor och i Stockholmsdeklarationen konstaterades att de enskilda länderna var ansvariga för sin miljöpåverkan, både inom och utanför landets gränser. Under konferensen lyftes bl a frågan om försurningen och de gränsöverskridande luftföroreningarna och i debatterna efter konferensen blev människor mer medvetna om att miljöproblem inte enbart var nationella angelägenheter. Debatterna och den ökande medvetenheten gjorde att man i slutet av decenniet och i början av 80-talet i högre grad insåg miljöproblemets internationella karaktär, vilket bl a visade sig i och med att diskussioner om freonets inverkan på ozonskiktet startade i mitten av 70-talet och under 80-talet började växthuseffekten och klimatförändringar diskuteras. Under 70- och 80-talet inrättades också många olika internationella överenskommelser beträffande miljöområdet, vilket visar att de ledande såg problemen som internationella och därmed krävdes lösningar på internationell nivå. 1983 inrättades Brundtlandkommissionen som kom med rapporten *Our common future (Vår gemensamma framtid)* fyra år senare.⁴⁴

Denna kommission, vilken egentligen hette *Världskommissionen för miljö och utveckling*, tillsattes eftersom det hade konstaterats att världen efter Stockholmskonferensen inte hade lyckats lösa de allvarligaste problemen som då identifierades, exempelvis luftföroreningar och försurningar i Europa. Kommissionen fick i uppgift av FN: s generalförsamling att skapa ett världsomspännande program för förändring. Till uppgifterna hörde bl a att ta fram strategier inom miljöområdet som skulle syfta till hållbar utveckling in på 2000-talet samt att försöka lyfta fram de viktigaste problemen, definiera dem och ta fram metoder genom vilka problemen kunde lösas på internationell nivå.⁴⁵

Året efter Brundtlandskommissionens rapport, 1988, kom i Sverige miljöpartiet in i riksdagen på ett miljöprogram och de nästföljande åren visade Sifo-undersökningar att väljarna såg miljön som den viktigaste frågan.⁴⁶ Under början av 90-talet handlade miljödebatten främst om ozonhål, växthuseffekten, försurningen mm, vilka kan karaktäriseras som globala problem. För att lösa problemen handlade det om att ändra människors levnadsmönster, vilket hade med attityd och vilja att göra. Tidigare hade debatten och agerandet främst handlat om vetenskap, teknik och lagstiftning.⁴⁷

Bakgrunden till miljöbegreppet i läroplanerna

1957 undertecknades Romföredraget, vari miljö inte diskuterades. Femton år senare kom miljöarbetet in i EG: s program, vilket skedde efter miljökonferensen i Stockholm 1972.⁴⁸ Vid konferensen konstaterades att det hade blivit en viktig uppgift för mänskligheten att skydda och förbättra miljön för människorna i nuet och för framtidens människor, varvid det beslutades att en deklaration på miljöområdet skulle skapas.⁴⁹

Fem år efter konferensen i Stockholm anordnades en konferens om miljöundervisning av UNESCO: s internationella miljöundervisningsprogram. Denna konferens hölls i Tblisi i Georgien. De rekommendationer och den deklaration som konferensen mynnade ut i har i efter-

⁴⁴ Björklund (1992), s. 7-8.

⁴⁵ Hägerhäll, red (1988), *Vår gemensamma framtid*, s. 5-7.

⁴⁶ Sörlin (1991), s. 16.

⁴⁷ Welinder (1993), s. 31.

⁴⁸ Sörlin (1992), "Naturkontraktet: Natursynens förändringar och naturens nya värden", Bojs, Eliasson, Luning, red, *Miljön har en historia – Aktuellt om historia 1992 3-4*, s. 82.

⁴⁹ Skolverket (1994), *Överenskommet! Fyra internationella överenskommelser som ligger till grund för de nya läroplanerna*, s. 108.

hand fungerat vägledande för utredningar, läroplansgrupper och utbildningsanordnare. Deklarationen stadgar att miljöundervisning är livslång och att den ska ingå i alla skolämnen. Under konferensen i Tbilisi konstaterades att människan under de senaste decennierna i stor utsträckning hade rubbat balansen i naturen, vilket gjort att en del arter utsatts för risker som kanske inte skulle kunna stoppas. Utifrån den deklaration som antogs i Stockholm 1972 ansågs det viktigt att nya strategier skapades. En av dessa var undervisning i miljökunskap, vilken ansågs vara viktig för att göra människor medvetna om miljöproblemen och ändra utnyttjandet av naturtillgångarna. Undervisningen skulle vända sig till alla människor, inte bara inom utbildningsväsendet, varvid massmedierna ansågs bära ett stort ansvar.⁵⁰

Konferensen ansåg att undervisningen var väldigt viktig i arbetet med att lösa de miljöproblem som fanns i samhället. Utifrån detta rekommenderade konferensen vissa kriterier som medlemsländerna kunde utgå från i arbetet med miljöfrågor. Dessa handlade bl a om att det var viktigt att inte bara ta hänsyn till biologiska och fysiska faktorer gällande miljön, utan även etiska, sociala, kulturella och ekonomiska dimensioner hos miljön var viktiga att ta hänsyn till då de har betydelse för människans förhållningssätt samtidigt som de kunde hjälpa människor till förståelse för och bättre användande av naturtillgångarna. Det ansågs även viktigt att ha en helhetssyn på miljöproblemen så att vettiga beslut skulle kunna tas för samhällets bästa. Vidare ansågs det viktigt att få individerna att förstå miljöernas mångdimensionella struktur så att kunskaper, värderingar och attityder samt praktisk färdighet skulle utvecklas så att den enskilda människan skulle kunna hjälpa till med förebyggande samt lösning av miljöproblemen. Det ansågs också viktigt att i miljöundervisningen anlägga ett globalt perspektiv så att individerna skulle bli medvetna om att ett lands beslut eller åtgärder kunde få internationella följder. Dessutom ska den kunna visa på vilka följder för miljön vårt handlande idag får.⁵¹

Sommaren 1986 fick statsrådet Birgitta Dahl i uppdrag att sätta samman en grupp som skulle granska den svenska miljövårdens organisation. Utredningen fick namnet *Utredningen om miljövårdens organisation* och kom året efter med sitt betänkande med titeln *För en bättre miljö*. I denna lyfts utbildning fram som ett viktigt styrmedel för att öka miljömedvetandet i samhället. Utredningen ansåg det viktigt att hela samhället fick en möjlighet till utbildning i miljöfrågor och föreslog att miljövården skulle framhållas i läroplanerna.⁵²

I regeringens miljöproposition samma år, 1987/88, betonade även regeringen vikten av skolinsatser på miljöområdet. De ansåg att utbildningspolitikens viktigaste roll var att se till att alla människor skulle bli ekologiskt allmänbildade och därmed förstå relationerna mellan människa och omgivning. Utbildningsministern Tomas Bodström menade att miljöfrågor till karaktären var så allomfattande att de gick att knyta till i princip alla skolans ämnen. Vidare betonade statsrådet Bengt Göransson vikten av att utgå från det ömsesidiga beroendeförhållande som råder mellan människa och miljö i undervisningen i miljöfrågor.⁵³

I en motion från Miljöpartiet i slutet av 1989 framfördes att miljökunskap borde bli ett obligatoriskt ämne i alla skolformer. Att ha kunskaper i miljö- och överlevnadsfrågor borde vara baskunskaper i och med att de allt svårare miljöproblemen ansågs bero på att människor hade för lite kunskap om hur människans samspel med naturen borde fungera. Motionen i sig pekade på att Miljöpartiet såg utbildning som en viktig del i att lösa miljöproblemen. Ytterligare motioner för miljöundervisning lades fram i januari 1990, denna gång från socialdemokratiskt håll. I den

⁵⁰ Skolverket (1994), s. 108, 111.

⁵¹ Skolverket (1994), s. 112-114.

⁵² Miljö- och energidepartementet (1987), *För en bättre miljö*, SOU 1987:32, s. 3-4, 164, 169-170.

⁵³ Karlegård, Toftenow (1990), "Historieundervisning för en bättre miljö", Karlegård, Toftenow, red, *Miljöhistoria*, s. 28-29.

ena framhölls att medborgarna hade rätt till miljökunskaper och att undervisning i miljö därmed var en samhällslig skyldighet. I den andra motionen framhölls att det inte räckte med att miljöfrågor behandlades i flera ämnen, utan det måste även bli ett självständigt ämne. Denna motion framhöll också vikten av kunskap inom miljövard i och med att de jämförde denna kunskap med att kunna läsa, skriva och räkna. Vidare framfördes vikten av ordentliga kunskaper om framtida generationer skulle utveckla sin livsföring så den blev förenlig med hållbar utveckling. Den främsta skillnaden mellan dessa motioner handlade om ifall miljöfrågorna skulle komma in i skolans övriga ämnen eller inte, vilket blev en fråga Göran Persson överlät till Skolöverstyrelsen att avgöra. Men det var inte bara Miljöpartiet och Socialdemokraterna som i årsskiftet 89/90 lämnade in motioner om miljöns roll i skolan. Även Centerpartiet bidrog till detta då de genom en motion bad riksdagen lägga stor vikt vid skolans viktiga roll i miljöundervisningen.⁵⁴

Ungefär ett år senare, i februari 1991, presenterades utredningens resultat, (*En god livsmiljö*). Det var denna utredning som hade tillsatts då Göran Persson hade lämnat över miljöfrågornas plats i skolan till Skolöverstyrelsen att avgöra om. I denna föreslogs att miljöundervisningen skulle stärkas i skolan. Det syftades bland annat till den nya skollagen som i sin portalparagraf lyfte fram att:

[...] Var och en som verkar i skolan skall främja aktning för varje människas egenvärde och respekt för vår gemensamma miljö.⁵⁵

Regeringen ansåg att läroplanen skulle anpassas efter den nya skollagen, varvid det tydligt framgick att miljöutbildningen skulle vara en viktig fråga i det framtida läroplansarbetet. En vecka efter presentationen av denna utredning kom den stora gymnasiereformen kallad *Växa med kunskaper*. I samband med detta framställdes också direktiv till Läroplanskommittén för utarbetandet av den nya läroplanen. I direktiven betonades att kunskap om miljön var viktig och att den inte bara skulle behandlas i naturorienterande ämnen.⁵⁶

I september 1992 kom förslag till ny läro-, kurs- och timplan i Läroplanskommitténs betänkande *Skola för bildning*. Kommittén hade till uppgift att skapa en läroplan som skulle passa till skollagen som kommit 1991 och som starkt framhöll miljöfrågorna. Kommittén ansåg miljöfrågorna som viktiga och att dessa skulle behandlas i många ämnen. De menade vidare att de problem som hade upptäckts under 80-talet, exempelvis försurningen, avfallsproblemen och uttunnningen av ozonskiktet, berodde på människornas sätt att leva. För att få bukt med dessa framhölls att det framförallt handlade om att förändra människors vanor och därmed bryta trender. Dessutom ville man att ett nytt ämne, *Teknik och miljö*, skulle skapas för grundskolan. Regeringen ansåg i likhet med kommittén att miljöfrågorna hade en viktig plats i undervisningen, men ställde sig inte bakom förslaget om det nya ämnet. De menade istället att miljöområdet var ett kunskapsområde som bara hade till syfte att fostra eleverna till en viss livsstil och därmed inte hade det som krävdes för att bli ett skolämne. Det som blev kvar var istället miljöperspektivet.⁵⁷

Kommittén menade att Sverige hade undertecknat ett antal internationella fördrag och konventioner, vilka legat till grund för läro- och kursplanerna. En av dessa var den deklaration och de rekommendationer angående undervisning i miljöfrågor som antogs i Tbilisi. I betänkandet fördes fram att miljöfrågorna ställde kunskapskrav som inte bara hörde till de

⁵⁴ Karlström (1998), "Medborgarfostran och miljöperspektiv – en analys av miljöbegreppet i grundskolans läroplaner", *Utbildning och demokrati* 1998:3, s. 81-82.

⁵⁵ Karlström (1998), s. 82.

⁵⁶ Karlström (1998), s. 83.

⁵⁷ Karlström (1998), s. 83-84.

naturvetenskapliga områdena, vilket innebar att miljöfrågor både kunde och skulle behandlas i många ämnen i skolan. Miljöfrågorna handlade enligt kommittén om en massa saker som konsumtionsmönster, sopsortering, blyhaltiga produkter, arbetsmiljö, övergödning, djurarters överlevnad samt avverkning av regnskogen. Vad gäller miljöbegreppet så konstaterades att det kunde användas för karaktären på det som omger oss människor eller villkoren för allt levande på vår jord. Begreppets främsta betydelse hade på senare tid handlat om effekterna av mänsklig påverkan på den omgivande naturen i form av luft, vatten och jord. Kommittén menade att lösningarna på miljöproblemen låg hos den enskilde individen, varvid det ansågs viktigt att bryta utbredda trender samt människors vanor. Alla måste bli medvetna om livsstilens konsekvenser och det handlar främst om ökad kunskap för att förändra rådande attityder och förhållningssätt.⁵⁸

Några månader före Läroplanskommittén kom med sitt betänkande hade FN ordnat ytterligare en miljökonferens, denna gång i Rio de Janeiro. Under mötet behandlades frågor viktiga för mänsklighetens fortlevnad, t ex miljöförstörelse samt globala miljö- och utvecklingsfrågor. Konferensen resulterade bl a i *Agenda 21*, vilket är ett handlingsprogram för arbete med miljöfrågor.⁵⁹ *Agenda 21* framhåller att länder med ett utbyggt skolväsende borde se till att frågor gällande miljö och utveckling får en plats i de gällande läroplanerna, samt att alla regeringar ska se till att begreppen miljömedvetenhet och hållbar utveckling lyfts fram i läroplanerna. Därtill anfördes också att de olika ländernas läroplaner borde genomgå en översyn för att kunna garantera att miljö- och utvecklingsfrågor skulle behandlas inom flera ämnen.⁶⁰ I dokumentet framhålls också att:

Utbildning är avgörande för att främja en hållbar utveckling och förbättra människors förmåga att lösa miljö- och utvecklingsproblem. [...] Både formell och icke- formell utbildning är nödvändig för att ändra människors attityder så att de kan bedöma och lösa de problem som hör samman med hållbar utveckling. Det är också av avgörande betydelse för att uppnå medvetande om betydelsen av miljö och etik, värderingar, attityder, färdigheter och beteenden som är förenliga med hållbar utveckling och för att allmänheten effektivt skall kunna delta i beslutsprocessen.⁶¹

Av nedanstående skrivningar framgår det tydligt att även *Agenda 21* fick betydelse i Läroplanskommitténs arbete med utformandet av läroplanen.

Lpf 94 och miljöbegreppet

Som synes var det kring begreppet miljö en lång debatt och många inlägg både på internationell och nationell nivå som låg till grund för Läroplanskommitténs utarbetande av Lpf 94. Även om miljö hade nämnts i tidigare läroplaner så konstateras i en artikel i tidningen *Skolvärlden* år 1994 att kunskaper inom miljöområdet framhålls i mycket högre utsträckning i den nya läroplanen.⁶²

Under punkten *Grundläggande värden* står bl a:

Skollagen slår fast att verksamheten i skolan skall utformas i överensstämmelse med grundläggande demokratiska värderingar och att var och en som verkar inom skolan skall främja aktningen för varje människas egenvärde och respekten för vår gemensamma miljö.⁶³

⁵⁸ Utbildningsdepartementet (1992), *Skola för bildning*, SOU 1992:94, s. 49, 100-103, 171.

⁵⁹ Skolverket (1994), s. 109.

⁶⁰ Miljö- och naturresursdepartementet (1993), *Agenda 21*, s. 444, 521, 529.

⁶¹ Miljö- och naturresursdepartementet (1993), s. 519-520.

⁶² Gunnarsson, Hast, Pohjanen (1994), "Nya miljömål för gymnasiet – lösa skott eller dynamit?", *Skolvärlden* 1994:8, s. 11.

⁶³ Läroplan för de frivilliga skolformerna, Lpf 94, s. 37.

Vidare står det under punkten *Gemensamma uppgifter för de frivilliga skolformerna*:

Genom studierna skall eleverna skaffa sig en grund för livslångt lärande. Förändringar i arbetslivet, ny teknologi, internationaliseringen och miljöfrågornas komplexitet ställer nya krav på människors kunskaper och sätt att arbeta.⁶⁴

Miljöperspektiv i undervisningen skall ge eleverna insikter så att de kan dels själva medverka till att hindra skadlig miljöpåverkan, dels skaffa sig ett personligt förhållningssätt till de övergripande och globala miljöfrågorna. Undervisningen bör belysa hur samhällets funktioner och vårt sätt att leva och att arbeta kan anpassas för att skapa hållbar utveckling.⁶⁵

I kapitlet *Mål och riktlinjer* står att skolan har ansvar för att varje elev som slutfört ett program bl a ”kan observera och analysera människans samspel med sin omvärld utifrån ett ekonomiskt och ekologiskt perspektiv”.⁶⁶ Vidare under punkten *Normer och värden* står att skolan skall sträva mot att varje elev ”visar respekt för och omsorg om såväl närmiljön som miljön i ett vidare perspektiv”.⁶⁷

Utifrån detta står det klart att skolan har en viktig funktion i det svenska samhällets sammanlagda arbete med miljöfrågorna. Begreppet hållbar utveckling nämns i ovanstående utdrag från läroplanen och som jag uppfattar läroplanen så är det hållbar utveckling som eftersträvas, varvid miljöperspektivet i undervisningen bör ses som ett medel för att nå det målet.

Lärobokskontroll

Under 1600-talet kontrollerades de böcker som gavs ut i Sverige av en statlig censor, medan biskopar kontrollerade både den grundläggande undervisningen och den vid universiteten, i vilka även litteraturen kontrollerades. Ända fram till 1766 gällde detta förfarande, vilket avbröts i och med tryckfrihetsförordningen. Trots detta kunde inte lärarna själva välja läromedel fritt och böckerna fick inte innehålla vad som helst, utan beslutet om vilka läroböcker som skulle användas togs av kyrkan. Rektor och lärare fick lämna in förslag på böcker till stiftets biskop, vilken beslutade i ärendet. Ungefär hundra år efter tryckfrihetsförordningen, under 1800-talets andra hälft, började staten tillsätta olika kommissioner som skulle granska läroböcker. Dessa gick i regel ganska hårt åt läroböckerna och dessas innehåll. Frågan om läroböckerna blev under 1930-talet aktuell igen. 1935 kom en förteckning över godkända böcker att använda i undervisningen och tre år senare inrättades en läroboksnämnd, vilken fick namnet *Statens läroboksnämnd*. Nämnden hade till uppgift att granska alla läroböcker utifrån vad de kostade och vilken kvalitet de hade. De kontrollerade bl a hur väl boken stämde överens med kursplanerna, i och med att alla kursmoment skulle finnas med. Under 50- och 60-talen gjordes inga större förändringar i granskningarna, utan överensstämmelse med läroplanen, lämplighet för stadiet och objektiviteten var fortfarande i fokus.⁶⁸

I början av 70-talet föreslog Läromedelsutredningen ändringar av granskningsförfarandet, ett av dessa gjorde att läroboksnämnden lades ned 1974 och istället inrättades läromedelsnämnden inom SÖ. Från och med detta år var objektivitetsgranskningen bara obligatorisk för läromedel inom samhällsorienterande ämnen. Att de skulle objektivitetsgranskas berodde på att läromedelsutredningen från 1971 var missnöjd med granskningen av den punkten samt att staten ville vara med och bestämma vad skolorna skulle lära ut. 1974 startade även Statens institut för

⁶⁴ Lpf 94, s. 39.

⁶⁵ Lpf 94, s. 39.

⁶⁶ Lpf 94, s. 44.

⁶⁷ Lpf 94, s. 45.

⁶⁸ Långström (1997), s. 191-196.

läromedelsinformation (SIL) vilken var fristående från SÖ och hade till uppgift att registrera läromedel, informera om läromedel och administrera stöd till produktionen av läromedel. 1983 flyttades läromedelsnämnden över från SÖ till SIL. Granskningen av läromedel fortsatte, men den 1 juli 1991 avskaffades SIL och därmed avslutades statens kontroll av läromedel och det blev istället den fria marknaden som skulle garantera kvaliteten på läroböckerna.⁶⁹

Läroböcker

Ungefär 1,2 miljoner barn och ungdomar går i grundskola och gymnasieskola, i vilka de använder läroböcker. Dessutom använder lärare och högskolestudenter läroböcker, vilket gör att dessa böcker är den mest spridda och lästa litteraturen i Sverige.⁷⁰ Läroboken är utgångspunkten för vad som ska behandlas i undervisningen och det är i regel den eleverna får prov på, den strukturerar helt enkelt upp undervisningen. Det finns många studier om användningen av läromedel i undervisningen. I dessa har bl a framkommit att lärarna planerar efter bokens upplägg.⁷¹ Sture Långström pekar också på lärobokens betydelse för undervisningen då han menar att både svenska och utländska studier har kommit fram till att läroboken i stor utsträckning både påverkar vad som tas upp på lektionerna samt formar själva undervisningen.⁷² I en undersökning gjord av honom själv år 2000 angående ungdomars syn på historia och politik framgår att 61 % av eleverna i årskurs tre på gymnasiet (592 elever i årskurs tre på gymnasiet fyllde i enkäten) menade att historieläroböcker användes till stor del i undervisningssituationen.⁷³

De nya kursplanerna skiljer sig från de gamla genom att det inte finns några huvudmoment läraren ska undervisa kring. Läraren får ingen handledning, varvid frågan om vad som ska tas upp blir väldigt viktig. Förre, då den statliga granskningen av läroböcker fanns, kunde skolor bara välja godkända läroböcker. Idag finns inga regler för vilka böcker som kan väljas, utan ekonomin får avgöra. Det faktum att läroböckerna ofta fungerar styrande för undervisningen gör det viktigt att det finns en debatt kring dem.⁷⁴ Men denna debatt saknas då böckerna väldigt sällan recenseras på tidningars kultursidor samtidigt som det sällan råder allmän debatt om dessas innehåll och form.⁷⁵ Åke Lindström menar att det finns många lärare som i kursplanerna försöker hitta stöd för det de tar upp i sin undervisning, vilket många gånger sker utan framgång. Hans tes är att den stora frihet dagens kursplaner ger till lärarna gör att läromedlen styr undervisningen ännu mer idag än de gjorde för 10-15 år sedan. Detta beror enligt honom på att det finns många styrande krafter som verkar i skolan, varav styrdokumentet och läroböckerna är två stycken. Graden av öppenhet i ett styrande dokument avgör hur mycket utrymme andra styrande faktorer får. I och med att dokumentet är så öppna idag får andra faktorer större utrymme att styra, t ex läroböckerna.⁷⁶

Vad det gäller läroböckernas karaktär så skiljer sig den från andra sorters texter på många sätt, exempelvis ska de återskapa kunskap. Överförandet av kunskap till läroböcker gör att kunskaperna till viss del ändras i och med att kapitlen måste bli kortfattade, förklaringarna förenklas och osäkerhet kring fakta förvandlas till säkerhet. Dessutom representerar boken ett urval av vad som är viktigt och den måste dessutom till strukturen passa olika pedagogiska krav som till exempel utbildningsnivå. Ytterligare kännetecken för en lärobok är att den är producerad för att användas i ett utbildningssystem med allt vad det innebär i form av klasser, lektioner och

⁶⁹ Långström (1997), s. 197-202.

⁷⁰ Långström (1997), s. 10.

⁷¹ Selander (1988), s. 21, 23.

⁷² Långström (1997), s. 11.

⁷³ Långström (2001), s. 54.

⁷⁴ Långström (1997), s. 12, 16.

⁷⁵ Selander (1988), s. 37.

⁷⁶ Lindström (2001), "Historieämnet och 1900-talshistorien", Nilson, red, *Historielärarnas förenings årskrift 2001*, s. 75.

stadier. Vidare så ska läraren ha möjlighet att ganska enkelt kontrollera det som återges.⁷⁷ Men det har visat sig att lärare inte ägnar speciellt mycket tid till att granska nya läroböcker.⁷⁸

De förlag som producerar läromedel är oftast någon form av kommersiella företag som vill tjäna pengar. Utifrån detta blir det viktigt att böckerna tilltalar de som ska använda dem. Antingen kan de vända sig till lärare, elever eller båda grupperna. Lärare vill oftast ha böcker som liknar de gamla och det faktum att förlagen oftast gör böcker för denna grupp har gjort att skolan har förändrats väldigt lite.⁷⁹ Vikten av att förnya och förändra läromedel var något som skolverkets generaldirektör Ulf P Lundgren tog upp på en idékonferens om läromedel 1993. Han menade att ”om vi inte kan ändra läromedlen så ändrar vi inte skolan”.⁸⁰ Det har också visat sig att i skolbäckers beskrivningar av den historiska utvecklingen har inte miljön förts in som en viktig faktor.⁸¹ Detta är skrivet för femton år sedan och det är inte utan att man undrar om läget är lika idag. Det är det vi ska se på i nedanstående kapitel.

Miljöperspektiv i historieläroböcker

Jag väljer i denna resultatdel att, som jag skrivit tidigare, ta upp böckernas olika uttryck för miljöperspektiv under olika rubriker. Efter varje epok/tidsperiod har jag en liten sammanfattning för att läsaren ska kunna se tydligare vilka resultat som framkommer. För att tydliggöra resultaten av min undersökning ytterligare väljer jag att avsluta denna del av arbetet genom att gå in djupare på de frågeställningar jag ställde i början av uppsatsen, vilket görs i en resultatsammanfattning.

Forntiden

Samlare och jägare

Författarna till *Epos* anlägger direkt ett miljöperspektiv då de framhåller vilken viktig inverkan den omgivande naturen under alla tider har haft på människan. De skriver att kamp för föda och fortplantning tillsammans med det tryck som miljön utövar på både djur och människor har format dessa arter till att bli vad de är idag.⁸² Även författarna till *Alla tiders historia Maxi* lyfter fram de omgivande förutsättningarnas betydelse för människans utveckling. Detta tydliggörs genom att de menar att människan under alla tider har anpassat sig efter sina lokala förhållanden, vilket förklarar de fysiska skillnader som finns mellan människor från olika delar av världen. I övrigt konstateras att det hårda klimatet som rådde för ungefär 20 000 år sedan tvingade människorna till samarbete för överlevnad, vilket framförallt innebar jakt.⁸³ Detta innebär också att de ger de omgivande förutsättningarna betydelse för människans handlande. Att författarna tar upp de omgivande förutsättningarnas betydelse för människan under alla tider innebär enligt mig att de anlägger ett miljöperspektiv som kopplar ihop de två tidsformerna dåtid och nutid.

Författarna till *Epos* menar att för 13 000 år sedan låg ett tjockt istäcke kvar över stora delar av Norden. I takt med att isen smälte skedde en landhöjning, vilken fortfarande pågår. Isens försvinnande gjorde att tundran började breda ut sig, vilket lockade till sig olika djur som i sin tur drog till sig människor. Ca 8 000 f.Kr. blev det allt varmare, vilket gjorde att skogen började breda

⁷⁷ Selander (1988), s. 17, 121.

⁷⁸ Långström (1997), s. 16.

⁷⁹ Långström (1997), s. 208-209,

⁸⁰ Långström (1997), s. 212.

⁸¹ Karlegård, Toftenow (1990), s. 22.

⁸² Sandberg, m fl (2003), *Epos*, s.4. (Hädanefter väljer jag att skriva *Epos* i noten, då det tydligare framgår vilken bok jag behandlar).

⁸³ Almgren, Löwgren, Bergström (2002), *Alla tiders historia Maxi*, s. 10-11. (Hädanefter väljer jag att skriva *Alla tiders historia Maxi* i noten, då det tydligare framgår vilken bok jag behandlar).

ut sig. Två tusen år senare hade det blivit ännu varmare och i jämförelse med idag så var det flera grader varmare. Jakten hade bara störst betydelse i områden där det rådde kallt klimat, i varmare områden fanns en massa växter som kunde ätas och gav mycket näring. Detta innebar att för forntidens människor var växtinsamling oftast mycket viktigare än jakt. Att det fanns mycket växter som var ätliga och näringsrika gjorde sammantaget att forntidens samlare i stort sett inte påverkade naturen, utan det rådde en ekologisk balans.⁸⁴ Att det här konstateras att människans inverkan på naturen var försumbar ser jag som ett tydligt uttryck för ett miljöperspektiv. Att författarna till *Epos* tar upp landhöjningen och att den fortfarande pågår gör att de drar paralleller mellan dåtid och nutid. Men det blir inte så tydligt eftersom de inte framhäver vad landhöjningen har för betydelse idag.

Jordbrukare

För ungefär 10 000 år sedan uppstod de första jordbruken. Under denna tid använde människorna hackor för att gräva i jorden och grävkäppar för att så frön. Jordplätten som de odlade upp användes till den blev utsugen, vanligtvis några år, därefter bytte man till en orörd plätt och började odla upp den. Att detta fungerade berodde på att befolkningen var liten, varvid det fanns mycket odlingsbar mark.⁸⁵ Även om författarna till *Epos* inte menar att människorna förstörde jorden i dessa primitiva former av jordbruk, så anlägger de ändå en form av miljöperspektiv genom deras sätt att skriva i och med att de beskriver hur jorden blev utsugen och därmed tappade sin funktion som ett odlingsområde för en tid framåt. Vidare så för författarna fram att i och med övergången till jordbruk så fick vädret en allt större betydelse för människan. Detta hade sin grund i att om det i denna nya form av samhälle blev dåliga skördar under flera år i sträck så kunde hungersnöd uppstå.⁸⁶ Författarna beskriver alltså hur människan påverkade naturen och hur naturen påverkade människan i tidsformen dåtid.

I *Epos* står att de första jordbrukarna som är kända för oss idag levde i Mellanöstern i ett område som var bördigt och brukar gå under namnet ”Den bördiga halvmånen”. Från ungefär 8 000 f.Kr. bosatte sig människor på bergssluttningarna i området, där regnade det mycket samtidigt som korn och vete växte naturligt där.⁸⁷ Författarnas sätt att skriva gör att jag uppfattar det som att de ser naturförhållandena i området som anledningen till att människorna slog sig ner där, varvid de anser att naturen påverkade människan.

Författarna till *Epos* skriver att i Mesopotamien regnade det praktiskt taget ingenting och mycket av landskapet förvandlades till öken under de varma sommarmånaderna, varvid förhållandena inte var ideala för jordbruk. Men floderna Eufrat och Tigris ledde smältvatten från bergen i norr till Persiska viken och på vårarna blev det översvämningar som gjorde den omkringliggande jorden bördig. Därför flyttade människorna ner från bergen. Men för att bemästra floderna, vilka var väldigt opålitliga och ofta orsakade översvämningar, blev de tvungna att anlägga bevattningsanläggningar i form av diken och kanaler, vilka ledde vattnet till de omkringliggande åkrarna. Skördarna gav mycket, vilket gjorde att befolkningen ökade. Förutom de bördiga jordarna fanns inte speciellt mycket resurser på detta slättland, vilket tvingade människorna till handel.⁸⁸ Även här ger *Epos* författare naturen en stor betydelse för människans handlingar, varvid ett miljöperspektiv i dåtidsform anläggs.

⁸⁴ *Epos*, s. 5, 15-16.

⁸⁵ *Epos*, s. 8.

⁸⁶ *Epos*, s. 7.

⁸⁷ *Epos*, s. 8.

⁸⁸ *Epos*, s. 10.

Nilen var, till skillnad från floderna i Mesopotamien, lugn och bred. Detta innebar att människorna visste var de hade den. Den svämmade över vid samma tid varje år och gav näring till åkrarna genom det slam som låg kvar, vilket gjorde området perfekt för jordbruk. Efter några månader drog sig vattnet tillbaka och snart kunde människorna börja plöja jorden. Att detta mönster hela tiden upprepades gjorde att livet blev mycket lugnare för människorna i Egypten än i Mesopotamien. En annan sak som bidrog till detta var Egyptens geografiska läge. Landet hade öken i väster och Röda havet i öster, medan Mesopotamien inte hade något naturligt skydd och kunde bli angripna av nomadfolk från olika håll. Dessa skillnader i naturgeografiska förutsättningar kan i stor utsträckning förklara varför Egypten var ett mycket stabilare rike än Mesopotamien, vilket styrdes av olika folk mest hela tiden. Både i Mesopotamien och i Egypten krävdes det mycket samarbete för att anlägga konstbevattningar så att åkrarna kunde odlas upp, vilket underlättade för stater att växa fram på båda ställena.⁸⁹ I likhet med förra stycket så är det naturförutsättningarna som lyfts fram som förklaringar till de två områdenas olika karaktär, varvid författarna ger uttryck för ett miljöperspektiv i dåtidsform.

Författarna till *Alla tiders historia Maxi* tar också upp att människor i några floddalar under denna tid lärde sig att ta till vara på floderna genom konstbevattning, vilket innebar att jordbrukets avkastning ökade. De menar att Mesopotamien, som låg mellan floderna Eufrat och Tigris, under denna tid var ett område med bördiga slätter. Men landets geografiska läge, det var öppet åt alla håll, gjorde att det ofta blev invaderat av andra folk. Dessutom menar författarna att utgrävningar från 1920-30-talen av staden Ur har visat att stadens första bosättning från ca 5000 f.Kr. hade begravits under slam, det var alltså en massa vatten som hade gjort att staden gått under. Vad det gäller Egypten så menar författarna att när snön smälte och det regnade mycket svämmade Nilen över, vilket tvingade människorna att samarbeta. De ledde vattnet till fält som låg högre upp genom att anlägga diken och kanaler. I slutändan ledde samarbetet till att en sammanhållen stat bildades. Efter några månader drog vattnet sig tillbaka och kvar fanns bördigt slam som var bra att odla i. Översvämningarna varje år gjorde att gränserna mellan åkrarna och fälten försvann, varvid människorna på nytt stakade ut dem. I förlängningen ledde detta utstakande av gränser till en ny vetenskap som fick namnet geometri, landmätning. Dessutom gjorde regelbundenheten i översvämningarna att egyptierna skapade en solårskalender på 365 dygn.⁹⁰

Författarna till *Alla tiders historia Maxi* väljer, i likhet med författarna till *Epos*, att förklara de två samhällenas förutsättningar utifrån naturgeografien. Detta innebär att de också anlägger ett miljöperspektiv i dåtidsform. Dessutom menar dessa författare att staden Ur och dess första bosättning gick under p.g.a. en översvämning. Vidare så ser de Nilens årliga översvämningar som bakgrunden till både geometrin och den solårskalender som egyptierna skapade. Båda böckerna anger också att dessa två högkulturer omskapade naturen med konstbevattningar, vilket innebar större skördar. Men ingen av dem pekar på den jorderosion som dessa bevattningar bidragit till i senare tid, varvid kopplingen till nutid saknas.

Vad det gäller den första kinesiska högkulturen så menar författarna till *Epos* att den kring 2000-talet f.Kr. växte fram i landets norra delar kring floden Huanghe. De konstaterar vidare att jordbruk hade bedrivits där under lång tid och att jorden var lättodlad.⁹¹ Författarna till *Alla tiders historia Maxi* menar att det både var översvämningar och Mongolernas hot som gjorde att människorna längs floden började samarbeta och den första högkulturen uppstod i landets norra delar.⁹² Här uttrycks det tydligt i den sistnämnda boken att naturen hade en viktig del i att högkulturen växte fram. Vad det gäller *Epos* så kan dess konstaterande att jorden var bördig

⁸⁹ *Epos*, s. 10-12.

⁹⁰ *Alla tiders historia Maxi*, s. 13, 15, 17, 21.

⁹¹ *Epos*, s. 59.

⁹² *Alla tiders historia Maxi*, s. 22.

innebära att de menar att det var detta som gjorde att människorna slog sig ner där, varvid de i så fall också anlägger en form av miljöperspektiv i tidsformen dåtid.

Vad det gäller Norden under denna tid så menar författarna till *Epos* att befolkningsökningen i Skandinavien var stor under bronsåldern (1700-500 f.Kr.), vilket gjorde att människorna spred ut sig över allt större arealer samt högg ner skog för att få större betesmarker. Under slutet av perioden blev vissa områden överbetade samtidigt som det blev både kallare och fuktigare, varvid människorna blev tvungna att utnyttja jorden på ett bättre sätt. Detta innebar att åkrar inhägnades, med ängar och betesmarker runtomkring, samtidigt som viss boskap fick stå inomhus under vintern för att samla gödsel till åkrarna.⁹³ Även författarna till *Alla tiders historia Maxi* framhäver att klimatet under 500-talet f.Kr. försämrades och boskapen inte längre kunde beta på vintern, utan de fick sin mat i fähus och därmed ökade avkastningen. Det var först nu som jordbruket blev en kombination av åkerbruk och boskapsskötsel. Människorna delade in jorden i åkrar, slättermarker och betesmarker, vilket var en indelning som levde kvar ända till slutet av 1800-talet.⁹⁴ Som synes lyfter författarna till båda böckerna fram att bl a klimatförändringar gjorde att jordbruket missgynnades, varvid människorna blev tvungna att använda gödsel i högre utsträckning för att jordarna skulle kunna ge dem tillräckligt med mat. De ger alltså människans omgivande förutsättningar en stor betydelse för denna utveckling av jordbruket, varvid ett miljöperspektiv i dåtidsform anläggs.

Sammantaget så går det att säga att författarna till båda böckerna i behandlingen av forntiden ger uttryck för miljöperspektiv. Dessa uttryck sker främst i dåtidsform, men det finns vissa kopplingar till vår tid. I båda böckerna nämns de omgivande förutsättningarna för människan under alla tider, samtidigt som det i *Epos* klargörs att landhöjningen fortfarande pågår. Det miljöperspektiv som nästan uteslutande uttrycks i båda böckerna utgår från hur de omgivande förutsättningarna, i form av naturgeografi och klimat, har påverkat människan. Den enda bok som uttrycker att människan har påverkat naturen i negativ riktning är *Epos*, vilket görs genom beskrivningar av hur de tidiga jordbrukarna odlade en plätt i några år till den blev utsugen och sedan bytte.

Antiken

Grekland

Vad det gäller antiken så uppvisar båda böckerna tecken på miljöperspektiv. I *Epos* nämns att i den grekiska övärlden var det på Kreta som den första kulturen i paritet rent kulturellt med de tidigare flodkulturerna uppstod, vilket var den minoiska kulturen som växte fram i slutet av 2000-talet f.Kr. Att denna kultur utmärkte sig i förhållande till de mindre öarna berodde till viss del på att jordbruksförutsättningarna var bättre där.⁹⁵ I *Alla tiders historia Maxi* nämns inget om några speciella naturförutsättningar till varför kulturen uppstod, bara till varför den gick under. I den nämns att Kretas palats ca 1450 f.Kr. blev till ruiner och den minoiska kulturen gick under. Det finns flera teorier kring detta, en är att en naturkatastrof låg bakom.⁹⁶ Även i *Epos* lyfts det fram en teori som har med naturförhållanden att göra till varför den minoiska kulturen gick under. Denna går ut på att en ö norr om Kreta drabbades av ett vulkanutbrott som förstörde minoernas flotta, varvid de inte längre kunde försvara sig mot inkräktare.⁹⁷ I förklaringen av kulturens

⁹³ *Epos*, s. 19.

⁹⁴ *Alla tiders historia Maxi*, s. 30.

⁹⁵ *Epos*, s. 25.

⁹⁶ *Alla tiders historia Maxi*, s. 32.

⁹⁷ *Epos*, s. 25.

nedgång uttrycks i båda böckerna ett miljöperspektiv som utgår från hur naturen påverkat människan, detsamma gäller för *Epos* och dess behandling av uppkomsten.

I den fortsatta behandlingen av Grekland under antiken är det uteslutande författarna till *Epos* som anlägger ett miljöperspektiv. De skriver att det grekiska landskapet, vilket är väldigt bergigt, inte erbjöd några bra förhållanden för att odla spannmål. I landets södra delar regnade det nästan bara på vintern och sommarmånadernas torra brände sönder jorden, i de norra delarna var förutsättningarna bättre. Säd gick att odla i den torra och steniga jorden, men avkastningen räckte inte till så många människor. Istället lämpade sig förhållandena för att odla oliver, vindruvor, frukt, bönor och grönsaker. Dessa dåliga förutsättningar gjorde att endast en begränsad befolkning kunde mättas varvid många människor tvingades ut på havet för fiske och framförallt handel.⁹⁸ Dessa beskrivningar av den grekiska övärlden under antiken innebär, enligt mig, ett tydligt miljöperspektiv. Grekernas kolonisering av andra områden bottnade helt enkelt främst i de dåliga naturgeografiska förutsättningarna som rådde. Att detta är en form av miljöperspektiv tydliggörs ytterligare vid en jämförelse med *Alla tiders historia Maxi* där grekernas stora utvandring mellan ca 700 och 500 f.Kr. kort och gott förklaras med att landet började bli överbefolkat, varvid alla människor inte kunde försörja sig.⁹⁹

Romariket

I *Epos* konstateras att det italienska landskapet erbjöd bättre förutsättningar än det grekiska. I större delen av området fanns bördiga slätter, kullar och dalar. I den nordöstra delen av landet ligger floden Po, vilken föder en stor slätt med vatten. Detta område har alltid fungerat lockande för människor. I likhet med Grekland fanns i landet fyndigheter av metall och mineraler. Författarna menar vidare att staden Rom växte fram i stora stycken berodde på det perfekta läget, den låg där den stora handelsvägen söderut korsade floden Tibern. Dessutom gav slätten i anslutning till staden goda förutsättningar för både jordbruk och boskapsskötsel. Vidare så låg staden på några kullar, vilket underlättade försvaret av densamma.¹⁰⁰ Även i *Alla tiders historia Maxi* lyfts naturförutsättningarna fram som en förklaring till att en stor stad anlades där. Då de menar att platsen där Rom ligger var perfekt för en handelsplats då floden var segelbar dit samtidigt som det gick en gammal huvudväg där.¹⁰¹ Båda böckerna ger här uttryck för ett miljöperspektiv behandlandes dåtid som utgår från hur de naturliga förutsättningarna påverkade människan.

I *Epos* nämns att Toscana och ön Elba innehöll rika metallfyndigheter, innefattandes järn, koppar, tenn och silver. Från 700-talet och några hundra år framåt bröts dessa metaller och såldes, i huvudsak till grekerna. Det var också en av dessa fyndigheter, järnet, som låg bakom att grekerna kom och skapade kolonier i Italien.¹⁰² I motsats till *Epos* nämns ingenting om att metaller lockade grekerna i *Alla tiders historia Maxi*, utan i den tas bara upp att det fanns järnmalm på ön Elba samt att träkol togs från de vidsträckta skogarna norr om Rom.¹⁰³ Utifrån dessa två beskrivningar framgår det tydligt att författarna till *Epos* anlägger ett miljöperspektiv. Detta beror på att de för fram järnet som anledning till att grekerna kom till Italien.

I *Alla tiders historia Maxi* tar författarna upp att romarna genom handel tillägnade sig en massa vilda djur som skulle användas på gladiatorspelen. Denna jakt på djur gjorde att flera arter

⁹⁸ *Epos*, s. 23.

⁹⁹ *Alla tiders historia Maxi*, s. 35.

¹⁰⁰ *Epos*, s. 23, 42.

¹⁰¹ *Alla tiders historia Maxi*, s. 50.

¹⁰² *Epos*, s. 43.

¹⁰³ *Alla tiders historia Maxi*, s. 51.

utrotades i närliggande områden. Noshörningar och elefanter utrotades i Nordafrika, medan lejon försvann från Grekland, Syrien och Mindre Asien.¹⁰⁴ Detta är enligt mig ett tydligt uttryck för ett miljöperspektiv innehållandes de två tidsformerna dåtid och nutid. Den beskriver helt enkelt hur dagens ekologiska förhållanden har påverkats av tidigare människors behandling av naturen. Även om djur inte är natur, så vill jag mena att utrotandet av djuren påverkar naturen eftersom de har en funktion att fylla. I *Epos* tar författarna inte upp någonting om utrotningen av djuren under antiken, istället vänder de sig mot skogen. De skriver att Medelhavets kuster antagligen var mycket mer skogsbevuxna under antiken än vad de är idag.¹⁰⁵ Det nämns ingenting om att det skulle vara människorna under antiken som ligger bakom skogens försvinnande, men trots detta ser jag dessa ord som en koppling mellan dåtid och nutid. Att jag ser denna koppling beror på att det är någon sorts implicit mening att människorna genom tiderna har förändrat den omkringliggande naturen.

Sammanfattningsvis så anlägger författarna till båda böckerna miljöperspektiv i sina behandlingar av antakens Grekland och Rom. Vad det gäller behandlingen av Grekland så är det framförallt i *Epos* som ett sådant perspektiv märks, i och med att där förklaras grekernas emigration helt och hållet med landets dåliga naturförhållanden. Vad det gäller behandlingen av Rom så är böckerna mer jämbördiga, skillnaden här ligger främst i att *Epos* ser järnet som lockande på grekerna. De perspektiv som anläggs från båda böckerna utgår främst från naturen och hur den har påverkat människan, men båda böckerna visar hur människan har påverkat naturen genom deras behandling av djuren och skogen, varvid också en koppling till nutid görs.

Medeltiden

Världen

Författarna till *Epos* anlägger i sin behandling av medeltiden konsekvent ett miljöperspektiv, vilket främst handlar om effekter i den tidens samhälle. Deras miljöperspektiv utgår både från hur naturen påverkat människan, samt hur människan påverkat naturen. Nedanstående citat uttrycker hur naturen påverkat människan.

De stora slätterna i Östeuropa binder ihop kontinenten med Centralasiens stäpper. Det gör att Europa ligger öppet österut, och detta har i hög grad påverkat vår historia. Gång på gång har nämligen hästburna nomader kunnat invadera Östeuropa.¹⁰⁶

Författarna fortsätter i sin behandling av medeltiden med att konstatera att vid inledningen av epoken så var nästan hela Europa täckt av skog, norr om Medelhavsområdet syntes den odlade jorden som små plättar i skogslandskapen. Medelhavsområdets natur var till karaktären helt annorlunda, betandet och uppodlingen i Grekland och Italien hade medfört att mycket av skogen försvunnit.¹⁰⁷ Denna beskrivning förstärker det jag skrev om skogen kring Medelhavet i föregående kapitel. Författarna menar vidare att jordbruket under den tidiga medeltiden i Europa gav dålig avkastning, vilket berodde på att människorna hade dåliga redskap att bruka jorden med samt att bristen på boskap och därmed gödsel gjorde att jorden sögs ut. Detta fick till följd att tvåskifte praktiserades på många håll.¹⁰⁸ Det miljöperspektiv som anläggs här utgår från människans påverkan på naturen i och med att det konstateras att jorden sögs ut, vilket sedan

¹⁰⁴ *Alla tiders historia Maxi*, s. 63.

¹⁰⁵ *Epos*, s. 23.

¹⁰⁶ *Epos*, s. 64.

¹⁰⁷ *Epos*, s. 67.

¹⁰⁸ *Epos*, s. 69.

slog tillbaka mot människan som var tvungen att gå över till tvåsåde och därmed var i behov av dubbelt så mycket jord.

Författarna till *Epos* ger genom nedanstående citat uttryck för hur klimatet under medeltiden växlade och till viss del vilken betydelse detta hade för människorna.

Klimatet i Europa har skiftat genom århundradena. Senantiken från 200-talet och århundradena framåt var en kall och fuktig period. Men från ungefär 700 började det bli lite varmare och torrare. Det rörde sig nog bara om någon grads skillnad, men tillsammans med lite mindre regn på höstarna kunde det betyda att skördarna blev säkrare och att en del grödor som vindruvor kunde odlas längre norrut. Det varmare klimatet stod sig till 1100-talet, då det på nytt började bli kallare och fuktigare i Europa. En ny omsvängning kom sedan under medeltidens slutskede.¹⁰⁹

De konstaterar även senare i boken att vid slutet av den tidiga medeltiden blev skördarna allt bättre i Europa. Detta berodde på att jordbrukstekniken hade förbättrats samt att klimatet hade blivit gynnsammare.¹¹⁰ Detta gör det tydligt att de ser klimatet som en viktig faktor för hur människornas liv såg ut, varvid de anlägger ett miljöperspektiv behandlandes tidsformen dåtid.

De lyfter vidare fram att Karl den stores farfar besegrade en arabisk styrka i slaget vid Poitiers 732, vilket många gånger har utpekats som Europas räddning, vilket är en överdrift. Invasionsförsöket i sig var inte speciellt allvarligt och dessutom lyckades araberna inte bli etablerade så långt norrut i områden som präglades av ett annat klimat och andra naturförhållanden än de var vana vid.¹¹¹ Även här anlägger i min mening författarna till *Epos* ett miljöperspektiv i dåtidsform. De framhåller den annorlunda naturen och det kallare klimatet som två faktorer till att araberna inte breddade ut sig längre norrut. Naturligtvis är detta antagligen bara en liten del av förklaringen, men det visar att författarna ser naturen och klimatet som viktiga påverkansfaktorer i samhället.

Författarna till *Epos* skriver att under fortsättningen av medeltiden gick många områden i Europa över till treskifte, vilket passade perfekt i Nord- och Centraleuropa med sina tyngre lerjordar. Däremot var inte treskifte något för Medelhavsländerna då deras jordar inte var anpassade för att bli sådda på våren i och med att de var sandiga och torra.¹¹² Att detta anses som ett miljöperspektiv beror på att författarna konstaterar att skillnader i naturförhållanden innebar att människor på olika ställen inte kunde jobba på liknande sätt. Författarna menar vidare att expansionen under högmedeltiden hade sin grund i utvecklingen av jordbruket. Större delen av Europa odlades nu upp och skogen fick ge vika. Vid ingången till 1300-talet var nästan hela Europa uppodlat. Det fanns nu så mycket åkrar att ängarna inte räckte till för att ha mycket boskap. Bristen på betesmark för boskapen gjorde att tillgången på gödsel minskade, varvid många åkrar utarmades med dåliga skördar som följd.¹¹³ Här anger författarna ett miljöperspektiv då de visar att människorna genom att odla upp så mycket mark inte hade nog med gödsel för att underhålla den, vilket fick till följd att mycket jord blev värdelös för en tid framåt. Dessutom har jag tidigare visat att författarna menade att det från 1100-talet blev ett sämre klimat, vilket de antagligen också ger betydelse för att skördarna blev sämre.

Även i *Alla tiders historia Maxi* nämns klimatet. Författarna skriver att det sinsemellan historiker råder delade meningar om varför senmedeltiden blev en period präglad av kris. Det som är klart

¹⁰⁹ *Epos*, s. 70.

¹¹⁰ *Epos*, s. 85.

¹¹¹ *Epos*, s. 76.

¹¹² *Epos*, s. 83.

¹¹³ *Epos*, s. 85, 91.

var att klimatet försämrades under 1300-talet, vilket bidrog till att jordbruket hamnade i kris. Ytterligare en orsak var digerdöden.¹¹⁴ Dessa författare anlägger i likhet med *Epos* författare ett miljöperspektiv behandlandes dåtid då de ger klimatets försämring betydelse för jordbrukets nedgång.

Ett annat miljöperspektiv i *Alla tiders historia Maxi* visar sig i författarnas behandling av araberna, då de menar att den arabiska halvön på 600-talet var överbefolkad och att deras erövringar startade på grund av bristen på mark. I bokens vidare behandling av araberna uttrycks att de har bidragit med mycket inom astronomin, vilket till viss del kan förklaras med att de fem gånger varje dag skulle be vända mot mecka, varvid det blev viktigt att veta åt vilket väderstreck staden låg. En annan bidragande orsak var att de arabiska skepparna var tvungna att lära sig navigera utifrån himlavalvet då Indiska oceanen har få öar.¹¹⁵ Både förklaringen av den arabiska expansionen och denna sistnämnda förklaring om utvecklandet av astronomin är tydliga tecken på att de ger naturen en stor betydelse i sina förklaringar, varvid ett miljöperspektiv i dåtidsform anläggs.

I boken *Alla tiders historia Maxi* behandlas Kina under medeltiden. Författarna menar att Tangkejsarna (ca 600-900) förstod att det var viktigt att hålla ihop sitt land, varvid både kanaler och vägar byggdes. En av kanalerna var Kejsarkanalen, vilken möjliggjorde transport av spannmål från det bördiga och rika jordbruket i söder till den norra delen av landet. Det konstateras vidare att denna kanal idag till vissa delar är igenslammad.¹¹⁶ Även i *Epos* nämns denna kanal som väldigt viktig för att försörja de norra delarna av landet med spannmål, men inget nämns om kanalen idag.¹¹⁷ Skillnaderna mellan de båda böckernas behandling av kanalen är att den ena lägger in ett miljöperspektiv, medan den andra inte gör det. I *Epos* konstateras bara att kanalen var viktig för transporter, men påverkan på naturen nämns inte alls. I *Alla tiders historia Maxi* konstateras också i första skedet kanalens betydelse för transporten, men genom att det konstateras att kanalen till stora delar är igenslammad idag så anläggs ett miljöperspektiv. Detta perspektiv innehåller en koppling mellan dåtid och nutid, innehållandes en betydelse som säger att positiva förändringar för dåtidens människor kan innebära negativa effekter för dagens människor.

Norden

Vad det gäller Norden under medeltiden så ges i båda böckerna uttryck för miljöperspektiv. Författarna till *Epos* lyfter i sin behandling av medeltiden fram geografins betydelse för de nordiska ländernas kontakter sinsemellan. De menar att det var logiskt att Danmark knöt till sig de sydligare delarna av Sverige, samtidigt som Sverige knöt till sig Finland och de baltiska länderna. Detta berodde mycket på att under denna tid så var skogarna det svårgenomträngliga, medan vattnet var det som knöt olika områden närmare varandra.¹¹⁸ Författarna använder här naturens utseende för att förklara varför de nordiska länderna har knutit sina kontakter på olika sätt, varvid de anlägger ett miljöperspektiv som behandlar dåtid.

Vad det gäller den ledande handelsstaden i Sverige under tidig medeltid så förklarar författarna till *Alla tiders historia Maxi* Birkas tillbakagång med förändringar i naturen. De menar att i slutet av 900-talet kunde inte båtar längre passera vid Södertälje p.g.a. landhöjningen, varvid Sigtuna tog över Birkas roll.¹¹⁹ I *Epos* finns det ingen förklaring till detta, utan där står att handeln började ta

¹¹⁴ *Alla tiders historia Maxi*, s. 102.

¹¹⁵ *Alla tiders historia Maxi*, s. 78, 80.

¹¹⁶ *Alla tiders historia Maxi*, s. 235.

¹¹⁷ *Epos*, s. 126.

¹¹⁸ *Epos*, s. 110.

¹¹⁹ *Alla tiders historia Maxi*, s. 81.

andra vägar och kungen anlade Sigtuna som låg lite längre norrut i Mälaren.¹²⁰ Genom att ha båda böckernas förklaringar så blir det än tydligare att författarna till *Alla tiders historia Maxi* anlägger ett miljöperspektiv i sin förklaring, medan författarna till *Epos* inte gör det.

Vidare så behandlar båda böckerna vikingarna och dess resor till fjärran länder. I *Alla tiders historia Maxi* tas det upp att vissa forskare menar att vikingatågen framförallt berodde på överbefolkning, vilken hade sin grund i dåliga skördar.¹²¹ I *Epos* tas också naturens betydelse för vikingafärderna upp. Detta karaktäriseras av att det står att motiven för vikingatågen antagligen var byte och ära, men även motiv som jord för bosättning hade i ett senare skede betydelse.¹²² Vad det gäller anledningar till att vikingafärderna tog slut är det bara i *Alla tiders historia Maxi* som naturen ges betydelse. Författarna till den boken menar att vissa historiker ser ett varmare klimat som en orsak till att nordborna slutade med vikingafärderna, i och med att de nu kunde livnära sig på sin egen jord.¹²³ Trots att författarna till *Epos* inte ger klimatet någon betydelse för vikingatågens slut, så lyfter de fram klimatets betydelse för jordbruket under denna tid. De menar att åkerbruket blev allt viktigare i de sydliga delarna av Skandinavien under 1000-talet, vilket både berodde på att befolkningen ökade (jordbruk kan föda fler människor än vad fokusering på boskapsskötsel kan) samt på klimatförändringar, det blev både varmare och torrare.¹²⁴ Även detta är ett uttalat miljöperspektiv, då klimatet ses som en viktig förklaring till varför människorna alltmer började odla jorden.

Sammanfattningsvis anser jag att båda böckernas författare i deras behandling av medeltiden ger uttryck för miljöperspektiv, den stora skillnaden är att det sker mer kontinuerligt i *Epos*. I denna bok förklaras hela tiden hur människan och dess omgivningar ömsesidigt påverkar varandra. I *Alla tiders historia Maxi* däremot präglas miljöperspektivet främst av hur omgivningarna påverkat människan, varvid det växelspel som finns i den andra boken till stora delar saknas.

Upptäckternas tid

I böckernas behandling av 1500- och 1600-talen är det enbart i *Epos* som någon form av miljöperspektiv anläggs. Nedanstående citat tycker jag tydligt visar vilken betydelse bokens författare ger till de naturgeografiska förutsättningarna som rådde i Europa under denna tid.

I femhundra år från 1400-talets slut och framåt har européerna härjat utanför sin kontinent. Deras framfart har omskakat hela världens sociala, politiska och ekonomiska liv. Genom plundring, handel, erövringar och sjukdomar har de stört och förstört andra kulturer och ekosystem runtom jorden. [...] Europa ligger längst i väster på den stora eurasiska kontinenten. Mellan Europa och de hästburna nomaderna från Centralasien bodde andra folk och där låg milsvida skogar. Från senmedeltiden och framåt klarade sig Europa undan från yttre angrepp. Osmanerna i sydost var de enda som hotade, men de nådde aldrig fram till Västeuropa. Europa var rikt på resurser. Det mesta fanns: vatten, bördig jord, metaller, energikällor och stora skogar. Resurserna fanns utspridda runtom i Europa, och det stimulerade handeln. Handeln underlättades också av de många farbara floderna och de långa kusterna. De resurser européerna hade tillgång till ökade dessutom kraftigt när de stora sjöfärderna väl kommit igång. Europa har varit relativt förskonat från stora naturkatastrofer. Jordbävningar, stora översvämningar och väderkatastrofer har varit mindre vanliga än på andra håll. Jordbruket gav inte en större avkastning än i de konstbevattnade områdena i Mellanöstern eller Kina, tvärtom. Men tillgången på vatten och bördig jord var god, och det var inte nödvändigt med stora statsunderstödda projekt för att odla jorden. Det europeiska

¹²⁰ *Epos*, s. 114.

¹²¹ *Alla tiders historia Maxi*, s. 81.

¹²² *Epos*, s. 111.

¹²³ *Alla tiders historia Maxi*, s. 83.

¹²⁴ *Epos*, s. 113.

jordbruket var heller inte lika sårbart vid krig. De här naturgeografiska förhållandena är en del av förklaringen till att européerna blev så framgångsrika. Men det räcker inte. Man kan säga att den här typen av miljöfaktorer är en *nödvändig* förutsättning, men inte en *tillräcklig*. Det krävs också en vilja och förmåga att utnyttja förstegen.¹²⁵

Men allt var inte bara frid och fröjd i Europa under denna tid, utan under 1500- och 1600-talen slog skördarna ofta fel och det blev hungersnöd, vilket både berodde på outvecklad jordbruksteknik och oberäkneligt väder.¹²⁶ Även här ger författarna till *Epos* de naturliga förutsättningarna en betydelse för det mänskliga samhället, varvid ett miljöperspektiv i dåtidsform anläggs.

Vad det gäller miljöperspektiv i behandlingen av Norden så är den lätträknad, jag kan bara hitta ett uttryck för detta i *Epos*. Detta visar sig i och med att författarna skriver att åkerbruket inte passade så bra i Norge på grund av förutsättningarna, istället lämpade sig klimatet och geografin för fiske och boskapsskötsel.¹²⁷ Författarna anlägger här ett miljöperspektiv i dåtid som utgår från hur de omgivande förutsättningarna påverkat människan i och med att de ger både klimatet och geografin betydelse för norrmännens näringsliv.

Sammanfattningsvis går det att säga att *Epos* författare tar upp de omgivande förutsättningarnas betydelse för människan. Även om perspektivet som anläggs är i dåtid så förklarar det mycket av maktbalansen i dagens värld, varvid kopplingen till nuet är ganska tydlig. Att författarna till *Alla tiders historia Maxi* inte alls tar upp några av dessa förutsättningar som en viktig förklaring till att européerna kunde ta herravälde över världen är enligt mig väldigt underligt.

1700-talet

Världen

Författarna till *Epos* konstaterar att omkring år 1700 låg Ryssland ungefär 200 år efter i utvecklingen i jämförelse med Väst- och Nordeuropa, vilket de förklarar med att:

Ryssland och ryssarna har i hög grad präglats av sitt klimat. Vintern är lång och kall. De varma havens vindar måste passera stora landområden i väster och bergskedjor i söder och hindras från att nå landet. Samtidigt ligger det öppet för polarluften. Det skapar ett kallt och torrt klimat. Landet i söder ner mot Svarta havet består av förnämlig lössjord som normalt är mycket bördig. Men den ringa nederbörden har gjort att jordbrukarna ändå levtt ett magert och osäkert liv. Den låga produktionen i jordbruket medförde i sin tur dålig stimulans för handel och hantverk, som hämmades ytterligare av landets instängda läge nästan utan hamnar. Genom bristen på hamnar var det främst vid floderna som riktigt stora marknadsplatser kunde uppstå. Flodsystemet har därför haft fundamental betydelse för Rysslands historia.¹²⁸

Denna beskrivning av hur Ryssland har präglats av sitt klimat och sitt geografiska läge är ett tydligt uttryck för ett miljöperspektiv i dåtidsform som utgår från omgivningens påverkan på människan. Författarna ger genom sin skrivning tydligt uttryck för att de anser att förutsättningarna i Ryssland, i alla fall under äldre tid, hade stor negativ inverkan på möjligheterna för utveckling i landet.

¹²⁵ *Epos*, s. 152.

¹²⁶ *Epos*, s. 172.

¹²⁷ *Epos*, s. 185.

¹²⁸ *Epos*, s. 234.

Författarna till *Epos* menar att anledningen till att Norden var så ödsligt under 1700-talet berodde på de dåliga förutsättningarna för jordbruk. De steniga och magra åkrarna kunde inte försörja så många människor.¹²⁹ Detta är ett tydligt uttryck för ett miljöperspektiv innefattandes tidsform dåtid, då naturförutsättningarna används för att förklara befolkningens mängden här i Norden. Samma författare fortsätter att behandla naturen under 1700-talet, denna gång gäller det Sverige. I boken finns en bild på Aspa bruk under ovan nämnda århundrade, vilket anses vara ett typiskt järnbruk i Sverige under denna tid, med följande bildtext:

Bruket ligger som en industriell ö mitt på landsbygden. Omgivningen kunde både glädja sig åt och störas av bruket. För vissa gav det möjligheter till arbete och extrainkomster. Men för andra kunde bruket bli en plåga. Fördämningarna vid bruksdammen kunde medföra översvämningar av åkrarna. Det stora träkolsbehovet i smedjan kunde leda till att skogarna högs ner.¹³⁰

Författarna tar här upp både positiva och negativa aspekter av bruket, miljöperspektivet som anläggs handlar om hur människan påverkade naturen, något som tydliggörs av att både översvämningar och skogsbrist kunde bli följderna av människans omskapande av naturen.

En annan bild i ovan nämnda bok visar en ”levande häck”, vilken bestod av pilträd som planterades och sammanflätades. Anledningen till detta var att järnbruket under 1700-talet förbrukade så stora mängder träkol att många människor ansåg det viktigt att spara på skogarna. Genom att plantera sådana här häckar behövde inte skogarna urvattnas på ungräd för att bygga gårdsgårdar, häckarna fick istället den funktionen.¹³¹ Även här uppvisas ett miljöperspektiv som utgår från hur människans verksamheter påverkade den omgivande naturen, vilket främst uttrycks genom att vissa människor blev medvetna om detta. Det framstår således som att en form av debatt om människans påverkan på naturen uppstod.

Vad det gäller *Alla tiders historia Maxi* och dess behandling av Norden under 1700-talet så visas få tecken på miljöperspektiv. De uttryck som ändå förekommer behandlar andra saker än de som tas upp i *Epos*. Författarna tar upp Karl den XII:s krig mot Ryssland i början av 1700-talet. De menar bl a att den kalla vintern 1708-09 innebar stora svårigheter för den svenska armén, vilka 1709 var rejält försvagade och förlorade slaget vid Poltava.¹³² Här anlägger författarna ett miljöperspektiv där det beskrivs hur de omgivande förutsättningarna, i detta fall klimatet, påverkade människan. I författarnas behandling av Sverige under denna tid ges uttryck för ett miljöperspektiv i och med att de menar att det var missväxt 1771 och 1772, vilket förde med sig högre dödlighet. Dessutom förvärrade detta den ekonomiska och politiska kris landet befann sig i under början av 1770-talet.¹³³

Sammantaget så blir det tydligt att det framförallt är författarna till *Epos* som anlägger ett miljöperspektiv i behandlingen av 1700-talet. De perspektiv de ger uttryck för utgår både från hur människan påverkat omgivningen och hur omgivningen påverkat människan. Den tidsform som anges är enbart dåtid eftersom det inte finns några kopplingar framåt i tid. Författarna till *Alla tiders historia Maxi* ger även de uttryck för ett miljöperspektiv, om än i liten utsträckning. De konstaterar att klimatet påverkade den svenska armén i Ukraina samt att det var missväxt i början av 1770-talet, varvid de pekar på hur omgivningarna påverkat människan i dåtid.

¹²⁹ *Epos*, s. 225.

¹³⁰ *Epos*, s. 226.

¹³¹ *Epos*, s. 284.

¹³² *Alla tiders historia Maxi*, s. 179.

¹³³ *Alla tiders historia Maxi*, s. 210, 215.

Det moderna samhällets framväxt

Den industriella revolutionen och industrialiseringen

Författarna till *Alla tiders historia Maxi* tar upp att jordbruket i Storbritannien blev effektivare under 1700-talet, vilket gjorde att arbetskraft blev över till industrin. Det genomfördes skifte, vilket fick till följd att åkrarna blev större.¹³⁴ Detta ser jag bara som ett konstaterande av ekonomisk och estetisk art, varvid ett miljöperspektiv inte kan anses föreligga. Däremot menar de vidare att nya brukningsmetoder också förändrade jordbruket i England under 1700-talet, vilket framgår av följande citat:

Bönderna började experimentera med olika växtföljder för att ha så liten del av jorden som möjligt i träda. Under en fyraårsperiod kunde de t.ex. växla rovor och klöver med de vanliga sädesslagen vete och korn och undvek därigenom att suga ut jorden.¹³⁵

I detta citat däremot vill jag mena att författarna anlägger ett miljöperspektiv som utgår från hur människan påverkat naturen. Det faktum att de skriver att bönderna började odla på nya sätt så att jorden inte blev utsugen gör att de påverkade naturen i positiv riktning. Dessutom anser jag att citatet innehåller en underförstådd mening om att jorden tidigare sögs ut, varvid även detta kan anses som ett uttryck för ett miljöperspektiv. Författarna till *Epos* lyfter också fram jordbruket i Storbritannien under 1700-talet. De menar att många bönder började odla foderväxter på sina åkrar och därmed växlade grödor, vilket gjorde att de kunde hålla fler djur och slapp ha fält i träda. Gödseln från djuren gjorde också att skördarna blev större.¹³⁶ Denna beskrivning innehåller, i motsats till den i *Alla tiders historia Maxi*, inte ett lika tydligt miljöperspektiv. Det som kan anses som ett miljöperspektiv är att författarna lyfter fram att jordarna gav mer avkastning då de inte behövde ligga i träda samtidigt som de kunde gödslas i högre utsträckning.

Båda böckerna ger i sina förklaringar till att den industriella revolutionen startade i Storbritannien uttryck för miljöperspektiv. I *Alla tiders historia Maxi* menar författarna att anledningen till att det var Storbritannien som tog ledningen för industrialiseringen berodde på att alla förutsättningar fanns där. Personer med idéer, arbetskraft, pengar, olika råvaror och naturtillgångar, landet var inte utsatt för krig, det fanns en marknad att sälja produkterna på samt en bra infrastruktur. Andra länder saknade helt enkelt en eller flera av dessa förutsättningar och kom därmed efter.¹³⁷ Författarna till *Epos* tar också upp att det var många saker som låg bakom att Storbritannien var först. De menar att landet bl a hade stora kol- och järnmalmstillgångar samtidigt som transportförhållandena var bra, vilket berodde på att det var kort mellan kol- och järngruvorna samt att det alltid var nära till kusten.¹³⁸ Som synes ger båda böckerna uttryck för miljöperspektiv då de menar att naturen och geografin hade betydelse, skillnaden mellan dem är att *Epos* är tydligare och lämnar mer plats för att behandla naturens betydelse, något som blir ännu tydligare i böckernas behandling av industrialiseringen i resten av Europa.

Författarna till *Epos* lyfter i hög grad fram geografin, naturen och naturresurserna som viktiga faktorer för de länder som industrialiserades. Vad det gäller Belgien, vilket var det första landet på kontinenten som industrialiserades, så berodde deras tidiga industrialisering på att landet hade en välutvecklad textilindustri vilken drog till sig brittiska ingenjörer samt att landet hade mycket

¹³⁴ *Alla tiders historia Maxi*, s. 229.

¹³⁵ *Alla tiders historia Maxi*, s. 230.

¹³⁶ *Epos*, s. 222.

¹³⁷ *Alla tiders historia Maxi*, s. 229.

¹³⁸ *Epos*, s. 294.

stenkol. Frankrike däremot industrialiserades långsamt, en anledning till detta var bristen på billig stenkol, en annan var att transportkostnaderna var dyra då hamnar och vattenvägar var dåligt geografiskt placerade i förhållande till industrin. Vidare behandlas Tyskland, vilket var ett land som under andra halvan av 1800-talet industrialiserades i en rasande fart och kring sekelskiftet hade man blivit den ledande industrinationen i Europa. Denna utveckling berodde främst på satsning på utbildning, men även på de rika stenkolstillgångarna.¹³⁹ De enda liknande skrivningar som existerar i *Alla tiders historia Maxi* behandlar Tysklands industrialisering. Där konstateras att i sjuårskriget med Frankrike så fick Preussen behålla Schlesien. I detta område fanns det väldigt mycket kol och järn, vilket under 1800-talet hade stor betydelse för Preussens industrialisering.¹⁴⁰ Ovanstående är alla uttryck för vilken betydelse naturen och geografin hade för industrialiseringen, varvid de betraktas som miljöperspektiv behandlandes tidsform dåtid.

I båda böckernas behandling av den industriella revolutionen och industrialiseringen beskrivs hur det engelska naturlandskapet påverkades. I *Epos* finns en bild med titeln *Lantidyll och fabriksrök*, vilken föreställer en engelsk by under 1700-talet. I bilden syns stora åkrar och skogsområden samt några fabriker med rykande skorstenar. Nedanstående är den bildtext som står i anslutning till bilden:

De flesta av 1700-talets industrier växte upp på landsbygden. Där fanns råvaror, arbetskraft, vattenkraft och jord. Miljöförstöringen kan inte jämföras med senare tiders, men redan nu började människor reagera mot vad som hände med deras vatten, jord, skog och luft.¹⁴¹

Den första delen av citatet uttrycker ett miljöperspektiv som utgår från hur de omgivande förutsättningarna påverkat människan, medan den senare delen tydligt tar upp hur människan påverkat naturen. Dessutom uttrycks i citatet att det redan under denna tid fanns en oro för vad människan gjorde med naturen, alltså en form av miljödebatt. *Epos* fortsatta behandling av industrialiseringen och den industriella revolutionen innehåller flera uttryck för miljöperspektiv. Nedanstående citat behandlar tiden från slutet av 1700-talet, då den industriella revolutionen kan sägas ha börjat komma igång.

Den industriella revolutionen innebar att människan för första gången inte längre var beroende av de levande organismerna och de förnyelsebara energikällorna. Genom nya kunskaper lärde hon sig istället att utnyttja icke-förnyelsebara råvaror som stenkol och senare olja och uran. Nu kunde man konstruera och använda maskiner och transportmedel för en produktion som verkade oändlig. Inte förrän de senaste decennierna har människan på allvar uppmärksammat att stenkol, olja och uran är råvaror som kommer att ta slut, liksom att de förorsakar svåra miljöproblem.¹⁴²

Trots att författarna till *Epos* inte tydligt uttrycker vilka miljöproblem industrialiseringen ledde till, så framgår det klart att människan påverkade naturen genom att använda dessa nya energikällor. Det miljöperspektiv som anläggs anser jag innehålla tidsdimensionerna dåtid och nutid, i och med att det i texten kopplas till vår samtid. Det framgår tydligt av detta citat att människan, då som nu, förstörde miljön.

I *Epos* vidare behandling av industrialiseringen i England finns en bild på Manchester år 1835, vilken visar en mängd skorstenar som det kommer rök ur. Bildtexten lyder:

¹³⁹ *Epos*, s. 370-372.

¹⁴⁰ *Alla tiders historia Maxi*, s. 195.

¹⁴¹ *Epos*, s. 221.

¹⁴² *Epos*, s. 281.

Fabriksstäderna i England var något helt nytt i människans historia. För vissa representerade de rikedom och hopp om en bättre värld. Andra såg städerna som fasansfulla miljöer som förstörde både människan och naturen.¹⁴³

Denna text uttrycker enligt mig att det fanns en viss medvetenhet, eller åtminstone fasa, hos vissa människor om den förstörelse industrierna kunde ställa till med. Detta blir därmed ett miljöperspektiv som utgår från hur människan påverkade naturen. Ytterligare ett sådant uttrycks genom följande mening: ”Landsbygden föröddes av koldamm och avfall”.¹⁴⁴

I *Alla tiders historia Maxi* finns en liknande bild som ovan nämnda. Bilden föreställer en stad med en massa rykande skorstenar, med denna tillhörande text:

Industrialismens landskap. Idag tänker vi förmodligen på luftföroreningar och växthuseffekt när vi ser bilden, men de flesta människor i industrialismens barndom tänkte annorlunda: ju fler skorstenar, desto bättre.¹⁴⁵

Denna bildtext tycker jag ger uttryck för ett tydligt miljöperspektiv som utgår från hur människan påverkar naturen. De tidsdimensioner som föreligger är enligt mig dåtid och nutid, i och med att författarna lyfter fram att vi människor är mer medvetna idag om miljöförstörelse än förr så blir den underförstådda meningen att luftföroreningar även existerade då.

Emigrationen

Författarna till *Epos* konstaterar i sin behandling av emigrationen att missväxt och hungersnöd hade stor betydelse för att så många människor emigrerade från 1850-talet och framåt. De tar upp att år 1845 slog både potatis- och spannmålsskörden fel i Europa, vilket gjorde att många människor svalt. Det land som drabbades värst var Irland, där många människor nästan enbart åt potatis. Många svalt ihjäl i landet, samtidigt som stora skaror emigrerade till Nordamerika.¹⁴⁶ Även författarna till *Alla tiders historia Maxi* tar upp missväxtens betydelse för emigrationen. De menar bl a att potatis var fattigmansmat i Irland och när landet drabbades av missväxt på 1840-talet emigrerade stora skaror till USA. De menar vidare att Europas nödår var en anledning till att så många människor valde att emigrera.¹⁴⁷ Författarna till båda böckerna ger ovan uttryck för miljöperspektiv i dåtidsform i och med att de tar upp hur naturen påverkade människan. Men ingen av dem är tydliga, då bakgrunden till missväxten inte tas upp.

Författarna till *Alla tiders historia Maxi* anger i sin behandling av Sverige under denna tid ett tydligare miljöperspektiv än ovan. De tar upp en dagbok från 1868, där en hemmansägare berättar om de svåra tiderna. Nedan följer ett utdrag:

Torkan fortfar med sträng värme, rågen vitnar och jorden förbränns med allt som därpå växer, arbetet är ett lidande, luften är ständigt uppfylld med rök av härjande skogseldar.¹⁴⁸

Författarna konstaterar sedan att sommaren 1868 var väldigt torr och orsakade missväxt, samtidigt som de menar att de två föregående åren också hade varit ”svagår”. 1866 hade varit regnigt och 1867 kallt, vilket i båda fallen medförde dåliga skördar. Sammantaget gjorde dessa

¹⁴³ *Epos*, s. 290.

¹⁴⁴ *Epos*, s. 292.

¹⁴⁵ *Alla tiders historia Maxi*, s. 228.

¹⁴⁶ *Epos*, s. 323, 366.

¹⁴⁷ *Alla tiders historia Maxi*, s. 312.

¹⁴⁸ *Alla tiders historia Maxi*, s. 369.

dåliga år att den första stora emigrationsvågen från Sverige startade under denna tid.¹⁴⁹ Som jag nämnt ovan tycker jag att detta är ett tydligt miljöperspektiv, i och med att de bakomliggande faktorerna till missväxten tas upp, i tidsformen dåtid.

I böckernas övriga behandling av det sena 1700-talet och hela 1800-talet tas även flera fall av missväxt upp. I *Alla tiders historia Maxi* tar författarna upp att skördarna slog fel i Frankrike i slutet på 1780-talet och i mitten på 1840-talet.¹⁵⁰ Författarna till *Epos* tar upp en missväxt i Storbritannien 1816-1817 och missväxten i Frankrike 1846-1847.¹⁵¹ Alla dessa skapade problem för människorna och ledde till missnöje, den första framförallt, vilken ingick i förspelet till den Franska revolutionen. Alla dess får ses som uttryck för ett miljöperspektiv som utgår från hur omgivningarna påverkade människan i dåtid, men inget av dem är speciellt tydligt då bakgrunden till missväxterna inte närmare behandlas.

Imperialismen

Författarna till båda böckerna ger uttryck för miljöperspektiv i deras behandling av den europeiska imperialismen. Dessa uttryck utgår uteslutande från hur de omgivande förutsättningarna påverkat människan och därmed inte hur människan påverkat sin omgivning. Författarna till *Epos* skriver att det dröjde ganska länge innan Centralafrika råkade ut för européernas kolonialisering, vilket i stora stycken berodde på områdets natur. De breda floderna, den täta djungeln, värmen och fukten höll länge européerna stången.¹⁵² Här anlägger författarna till *Epos* ett tydligt miljöperspektiv i och med att de lyfter fram naturen som den faktor som försvårade för européerna att ta sig till området.

Författarna till *Alla tiders historia Maxi* väljer istället att lyfta fram naturtillgångarnas lockande effekt. Detta klagas genom att de ser dem som anledningen till att Belgiens kung valde att kolonisera Kongo, vilket tydliggörs av följande citat:

I Kongo fanns värdefulla naturtillgångar, främst elfenben och gummi som tappades från gummiträd. Kongos rikedomar var huvudorsaken till att Belgiens kung Leopold II med hjälp av Henry Stanley grundade ett privat imperium, Kongolesiska Fristaten.¹⁵³

Författarna till *Alla tiders historia Maxi* fortsätter i sin behandling av imperialismen att skriva om Kina och taipingupproret som ägde rum mellan åren 1850-1865. Upproret skedde mot kejsarregimen och krävde ca 30 miljoner människoliv. Anledningarna till upproret var ”politiska motsättningar, social oro och naturkatastrofer”.¹⁵⁴ Att naturkatastrofer tas med som en bakgrund gör att jag anser att författarna anlägger ett miljöperspektiv, där de utgår från hur naturen påverkar människan.

Sammanfattningsvis kan jag konstatera att författarna till båda böckerna i sin behandling av den industriella revolutionen och industrialiseringen ger uttryck för miljöperspektiv. Dessa visar både hur naturen påverkat människan samt hur människan påverkat naturen, dessutom finns i båda böckerna kopplingar mellan dåtid och nutid. Men det är tydligt att det är författarna till *Epos* som ger de flesta uttrycken för ett miljöperspektiv i och med att de ger sådana beskrivningar mycket mer plats än vad den andra bokens författare gör. I böckernas behandling av emigrationen och missväxterna så är det bara i *Alla tiders historia Maxi* som författarna går in på orsakerna till

¹⁴⁹ *Alla tiders historia Maxi*, s. 369.

¹⁵⁰ *Alla tiders historia Maxi*, s. 243, 266.

¹⁵¹ *Epos*, s. 319, 324.

¹⁵² *Epos*, s. 392.

¹⁵³ *Alla tiders historia Maxi*, s. 328.

¹⁵⁴ *Alla tiders historia Maxi*, s. 331.

missväxten, vilket sker i ett fall, i övrigt så konstateras bara att det var missväxt. Vad det gäller imperialismen så ger författarna till båda böckerna uttryck för miljöperspektiv som utgår från hur naturen påverkat människan i dåtid.

Världskrigens tid

I böckernas behandling av första världskriget är det ingen av dem som uttrycker något tydligt miljöperspektiv. I *Alla tiders historia Maxi* finns bl a en landskapsbild på ett ödelagt område i Belgien, med en bildtext som konstaterar att landskapet många år efteråt påminde om skyttegravskriget mellan tyskar och fransmän.¹⁵⁵ I *Epos* finns en bild som visar en skyttegrav och en tillhörande text där det konstateras att redan tidigt i kriget så fanns det skyttegravar som sträckte sig från Schweiz till den Engelska kanalen. Författarna till denna bok skriver även att under det första världskriget, vilket kallas det första totala kriget, förstördes städer, byar, fabriker och åkrar.¹⁵⁶ Båda böckerna konstaterar således genom bilder och text att mycket av naturen förstördes under kriget, vilket säkerligen innebar problem för bönder. Att jag inte anser att någon av böckerna anlägger ett tydligt miljöperspektiv beror på att det inte är någon av dem som pekar på att exempelvis jordbruket försämrades.

Vad det gäller det andra världskriget och författarnas behandling av detta så finns i båda böckerna tecken på miljöperspektiv, men de är lättträknade. I *Alla tiders historia Maxi* ges den stränga vintern i Sovjetunionen 1941/42 viss betydelse för att den tyska framryckningen stoppades.¹⁵⁷ Även *Epos* ger i sin behandling av operation Barbarossa kylan en viss betydelse för att det gick sämre för tyskarna. Dessutom menar författarna till den senare boken att stridsvagnarna fastnade på de geggiga vägarna och i de tätbevuxna skogarna.¹⁵⁸ Här ger således författarna till båda böckerna uttryck för ett miljöperspektiv som utgår från hur de omgivande förutsättningarna påverkade människan i dåtid.

Vidare tar författarna till *Epos* tar upp atombomberna som föll över Hiroshima och Nagasaki den 6 och 9 augusti, 1945. Det konstateras att dessa bomber orsakade över 150 000 människors död och att Trumans beslut att fälla bomberna var det mest ödesdigra beslutet under kriget.¹⁵⁹ Även författarna till *Alla tiders historia Maxi* tar upp de enorma skadeverkningarna i form av förstörelsen av städerna och alla de människor som fick sätta livet till. De menar att Truman försvarade bombningarna med förkortningen av kriget som de innebar samt att många soldater slapp sätta livet till. De menar vidare att de hemska och långsiktiga följderna av bomberna skulle visa sig först senare.¹⁶⁰ Detta sistnämnda gör att jag uppfattar det som att författarna till den senare boken vill framhålla den inverkan bomberna har haft på människor lång tid efter kriget, även skrivningarna i *Epos* får mig att tro att de också framhåller detta. Allt som allt kan man säga att båda böckerna uttrycker att bomberna hade inverkan på naturen och luften lång tid efteråt, vilket kan betecknas som miljöförstöring. Men eftersom inte någon av böckernas författare varken i denna del av böckerna eller senare tar upp några effekter så går det inte att säga att de uttrycker något tydligt miljöperspektiv med koppling mellan dåtid och nutid.

Sammantaget anser jag att författarna till båda böckerna i sin behandling av det första- och andra världskriget har visat tecken på miljöperspektiv uttryckta i tidsformen dåtid. Dessa har behandlat både hur naturen påverkat människan samt hur människan påverkat naturen. Men som

¹⁵⁵ *Alla tiders historia Maxi*, s. 347.

¹⁵⁶ *Epos*, s. 431, 435.

¹⁵⁷ *Alla tiders historia Maxi*, s. 409.

¹⁵⁸ *Epos*, s. 484.

¹⁵⁹ *Epos*, s. 491.

¹⁶⁰ *Alla tiders historia Maxi*, s. 412, 440.

ovanstående kapitel visat så är det ingen av böckerna som har ett genomgående miljöperspektiv och de gånger ett sådant perspektiv anläggs är det ganska vagt. Ingen av böckerna pekar egentligen ut vilka specifika effekter krigen och krigsföringen hade, utan det konstateras bara att naturen påverkades negativt, vilket ofta görs i implicita ordalag.

Efterkrigstiden

Författarna till *Alla tiders historia Maxi* ger i sin behandling av Vietnamkriget uttryck för ett miljöperspektiv när de lyfter fram innehållet i ett brev från Nordvietnams ledare Ho Chi Minh till USA:s president Johnson under kriget. Nedanstående är ett utdrag ur brevet:

I Sydvietnam har en halv miljon amerikanska soldater använt sig av de mest omänskliga och barbariska metoder i krigsföringen, som napalm, kemikalier och giftgaser, för att mörda våra landsmän, förstöra deras skördar och jämna deras byar med marken.¹⁶¹

Ovanstående citat är ett uttryck för ett miljöperspektiv som utgår från hur människan påverkat den omgivande naturen i dåtid. Det framgår ganska klart att amerikanarnas krigsföring på ett negativt sätt påverkade jorden och därmed jordbruket. I *Alla tiders historia Maxi* lyfts också fram att USA flygbombade Vietnam med kemiska gifter för att avlöva skogarna.¹⁶² Författarna till *Epos* anlägger också ett miljöperspektiv i deras behandling av amerikanarnas krigsföring i Vietnam, vilket framgår av nedanstående citat.

Kampen mot en välorganiserad gerillaarmé ställde den amerikanska krigsmakten inför nya svårigheter, som den försökte lösa med nya vapen. Bland annat besprutade den stora jordbruksarealer med växtgifter för att försvåra fiendens livsmedelsförsörjning.¹⁶³

Ovanstående citat tycker jag i likhet med det tidigare uttrycker tydligt hur människan påverkade naturen i negativ riktning, varvid ett miljöperspektiv i dåtidsform anläggs.

Författarna till *Alla tiders historia Maxi* behandlar Sovjetunionen under Chrusjtjovs tid (slutet av 50- till mitten av 60-talet) och de nyodlingar som då tog fart i Kazachstan och södra Sibirien. De menar att jordbrukspolitikerna misslyckades, vilket innebar att Sovjetunionen blev den största importören av spannmål. Under 1800-talet hade man varit en av de största exportörerna. Att jordbruket gav så dålig avkastning berodde på flera olika saker, bl.a. jorderosion, torra och den dåliga effektiviteten i kollektivjordbruket.¹⁶⁴ Här ger författarna uttryck för ett miljöperspektiv i dåtidsform som utgår från hur de omgivande förutsättningarna påverkat människan. Även författarna till *Epos* behandlar Sovjetunionen efter kriget. De menar att de länder som varit inblandade i kriget till stora stycken var förstörda och att västra Sovjetunionen var ett av de hårdast drabbade områdena, vilket i stora stycken var ödelagt. Författarna till denna bok behandlar också nyodlingarna under Chrusjtjovs tid. De konstaterar bara att dessa misslyckades och att man blev tvungna att köpa spannmål från USA, vilket var en prestigeförlust.¹⁶⁵ I jämförelse med *Epos* behandling av Sovjetunionen under denna tid framstår miljöperspektivet allt tydligare i *Alla tiders historia Maxi*.

Författarna till båda böckerna fortsätter med att skriva om Kina i sin behandling av efterkrigstiden. Författarna till *Alla tiders historia Maxi* menar att Maos andra femårsplan, vilken hade startat 1957 under namnet ”det stora språnget”, var ett avsteg från stark centralstyrning mot

¹⁶¹ *Alla tiders historia Maxi*, s. 452-453.

¹⁶² *Alla tiders historia Maxi*, s. 453.

¹⁶³ *Epos*, s. 547.

¹⁶⁴ *Alla tiders historia Maxi*, s. 470.

¹⁶⁵ *Epos*, s. 498, 525.

småskalighet då landet delades upp i folkkommuner. Landet vände Sovjetunionen ryggen, vilket innebar att hjälpen därifrån avstannade. Dessutom innebar folkomflyttningarna tillsammans med torka och översvämningar att hungersnöd inträffade i landet, varvid ca 30 miljoner kineser beräknas ha svultit ihjäl mellan åren 1959 och 1961.¹⁶⁶ I författarnas behandling av denna stora svältkatastrof lyfts översvämningar och torka fram som två viktiga faktorer, varvid de ger uttryck för ett miljöperspektiv i dåtid. Författarna till *Epos* konstaterar även de att det stora språnget var ett misslyckande samt att många människor dog. Som förklaringar till detta lyfts reformerna i sig fram, att hjälpen från Sovjetunionen drogs in samt missväxt.¹⁶⁷ Att författarna till *Epos* ger missväxten betydelse för att så många människor dog signalerar ett miljöperspektiv, men i jämförelse med den andra bokens miljöperspektiv är detta ganska otydligt då orsakerna till missväxten inte preciseras.

Sammantaget kan det konstateras att båda böckerna ger uttryck för miljöperspektiv i sin behandling av tiden efter andra världskriget. I båda böckerna är det i dåtidsform perspektiven presenteras, varvid inga kopplingar till nutid görs. Författarna till båda böckerna pekar på hur människan påverkat sin omgivning i deras behandling av Vietnamkriget, men långvariga effekter lämnas utanför beskrivningarna. Vad det gäller omgivningens påverkan på människan så är det framförallt författarna till *Alla tiders historia Maxi* som tar upp sådana. I *Epos* lämnas detta utanför i Sovjetunionens fall och snuddas bara vid i Kinas fall.

Tiden efter 1965

Författarna till *Epos* menar att Rumänien hade en stark ekonomisk tillväxt under 1960-talet. Det var till stora stycken fyndigheterna av olja och naturgas som gjorde att landet kunde industrialiseras.¹⁶⁸ Detta är enligt mig ett uttryckt miljöperspektiv i dåtid där författarna utgår från naturen och hur den har påverkat människan. Författarna till *Epos* tar i sin vidare framställning av tiden från 60-talet och framåt upp miljödebatten som då växte fram i samhället, vilket tydliggörs genom nedanstående citat:

Vid slutet av 1960-talet började många i västvärlden tvivla på att de ekonomiska framstegen kunde fortsätta. Kostade de inte för mycket i form av rovdrift på råvaror och nedsmutsning av miljön?¹⁶⁹

Under 1960-talet började allt fler ställa frågor om hur världens resurser egentligen utnyttjades. Måste det vara så att människorna i industriländerna, som bara var knappt tre tiondelar av jordens befolkning, förbrukade nästan nio tiondelar av resurserna? Var det inte risk för att bränslen och metaller skulle ta slut? Skulle den hänsynslösa förbrukningen leda till att mänskligheten förgiftades av sina egna föroreningar?¹⁷⁰

Författarna till *Epos* menar vidare att efter 1965 sågs befolkningsökningen och miljöförstöringen som stora hot mot vår existens på jorden. De menar att under 1960-talet så började allt fler människor fråga sig vad livsstilen i västerlandet innebar för naturresurserna samt vad som skulle hända om u-länderna gjorde lika som oss. Ett decennium senare var det många forskare som menade att om förbrukningstakten skulle fortsätta i samma utsträckning som under 60-talet så skulle resurserna ta slut. Nu blev det också vanligt att framhäva de skador på miljön som vår livsföring innebar. Forskare visade hur förbrukningen av kol och olja gjorde att sjöar och skogar försurades. Från och med 80-talet började miljödebatten att riktas mot de klimatförändringar som

¹⁶⁶ *Alla tiders historia Maxi*, s. 477.

¹⁶⁷ *Epos*, s. 530.

¹⁶⁸ *Epos*, s. 528.

¹⁶⁹ *Epos*, s. 538.

¹⁷⁰ *Epos*, s. 539.

människan bidrog till, vilket gjorde att skövlingen av regnskogar och ökenspridning i Afrika kom i centrum för debatterna. Det man var rädd för var att det skulle bli en stor ekologisk obalans med minskad nederbörd och sämre livsbetingelser som följd. Klimatdiskussionerna fortsatte under 90-talet, men nu var det istället klimatförändringarna som stod på tapeten. Man var rädd att de växthusgaser som bildades vid förbränning av fossila bränslen skulle göra att temperaturen på jorden skulle höjas. Vidare tar författarna upp konferensen i Rio 1992 och att det där diskuterades hur man skulle kunna förena ekonomisk, kulturell och social utveckling med att ta hänsyn till naturen. Vidare under Rio-mötet bestämdes att halten av växthusgaser skulle ligga på en ofarlig nivå. Under senare möten har det bestämts hur mycket olika länder skulle minska sina utsläpp av växthusgaser. 2002 var det ett toppmöte i Johannesburg, där bestämdes det i en plan för hållbar utveckling bl a att till år 2015 så skulle andelen människor som saknade rent vatten och basala sanitära förhållanden halveras.¹⁷¹

Ovanstående text om miljödebatten ser jag ett uttryck för ett miljöperspektiv som utgår från hur människan påverkar sina omgivningar. Även om de inte hela tiden pekar på människan påverkan på naturen, så uttrycks detta implicit genom att de behandlar själva miljödebatten. De tidsformer som behandlas är främst dåtid och nutid, de enda syftningarna mot framtiden anläggs på slutet och handlar bl a om att utsläppen av växthusgaser ska minska.

Författarna till *Alla tiders historia Maxi* tar i likhet med *Epos* författare upp miljödebatten som växte fram i samhället under 1960-talet. De menar att den ekonomiska tillväxten var en viktig förutsättning för att dagens rika länder en gång i tiden skulle kunna industrialiseras och utvecklas. Detta gjorde att välfärden blev bättre, men miljön försämrades. Förr i tiden trodde människor att miljöproblem var något som kunde kontrolleras och lösas på lokal nivå, exempelvis genom att bygga högre skorstenar för att få bort luftföroreningar. 1962 kom boken *Tyst vår* skriven av marinbiologen Rachel Carson, vilken fungerade som en väckarklocka i miljödebatten. I boken målades en bild upp av att vi människor i sinom tid skulle dö i våra egna sopor.¹⁷²

De tar också upp att FN:s första miljökonferens hölls i Stockholm 1972 och att åren efter började både frivilliga organisationer och myndigheter att jobba med miljöproblemen. 1987 kom rapporten *Vår gemensamma framtid* i vilken begreppet bärkraftig tillväxt lanserades, betydandes ”att utvecklingen tillgodoser dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillgodose sina behov”.¹⁷³ Det konstateras vidare att det största hotet mot miljön idag är växthuseffekten, vilken framkallas av fossila bränslen som kol och olja vilka står för huvuddelen av energiförsörjningen i världen. Vid förbränningen av dessa bildas koldioxid som gör att temperaturen stiger och en effekt av detta är att isarna smälter och havsnivån höjs, varvid vissa delar av jorden hamnar under vatten och blir obebodliga.¹⁷⁴ Detta exemplifieras i en faktaruta med rubriken *SOS från Tuvalu: Vi sjunker*, där följande konstateras:

Stillahavsstaden Tuvalu med sina 11 000 invånare är en av FN:s absolut minsta medlemsländer. Landet består av nio korallatoller och ligger mellan Australien och Hawaii. Men ögruppen blir mer och mer obebodlig på grund av den stigande havsnivån. År 2002 började därför människorna på Tuvalu att flytta till Nya Zeeland, som har lovat att ta emot befolkningen. Blir det fler länder som måste flytta på grund av växthuseffekten? Och vilket land är berett att ta emot miljontals människor från t.ex. Bangladesh, som också hotas av stigande havsnivå?¹⁷⁵

¹⁷¹ *Epos*, s. 540-541, 544.

¹⁷² *Alla tiders historia Maxi*, s. 520.

¹⁷³ *Alla tiders historia Maxi*, s. 521.

¹⁷⁴ *Alla tiders historia Maxi*, s. 521.

¹⁷⁵ *Alla tiders historia Maxi*, s. 522.

I detta citat finns ett tydligt miljöperspektiv som innehåller kopplingen då-nu-sedan. Perspektivet utgår från människan och hur dennes aktiviteter påverkar naturen, vilket i sin tur ger effekter för människan. Dåtiden handlar om att vattennivån hela tiden ökat, nutid att människorna på senare tid har varit tvungna att flytta och det syftas framåt i tid då frågor ställs om människor i fler länder måste flytta.

Författarna fortsätter sin behandling av miljöområdet med att ta upp att det hölls ett miljötoppmöte i Kyoto 1997, där det bestämdes att 30 industriländer skulle sänka sina koldioxidutsläpp med ca 5 procent av 1990-års värden fram till 2012. Miljökommissionären Margot Wallström menade att enbart trafiken i Europa fram till 2010 skulle ge en ökning av koldioxidutsläppen med 40 procent utan förändringar.¹⁷⁶ Även dessa skrivningar innehåller ett miljöperspektiv som syftar framåt i tid och bokens författare konstaterar sedermera att:

Mycket hänger således på industriländernas och utvecklingsländernas vilja och förmåga att ta sig an problemen. Den rika världen kan om den vill. Men hur är det med den fattiga världen: kan man där förvänta sig att den ekologiskt hållbara utvecklingen ska prioriteras före den ekonomiska tillväxten? Kina svarar idag för världens näst största koldioxidutsläpp – bara USA: s utsläpp är större. Hur ska Kina kunna öka sin industriproduktion utan att använda sig av de enorma stenkolstyfndigheterna i landet? Och kan de rika länderna begära att Kina ska avstå från att använda sig av sina naturtillgångar?¹⁷⁷

I ovanstående stycke tycker jag att författarna till *Alla tiders historia Maxi* klart och tydligt anlägger ett miljöperspektiv som är framåtsyftande. Det intressanta med citatet är att författarna problematiserar området och därmed visar att det inte alltid är så lätt att fokusera på miljön, utan att det finns många andra aspekter att ta hänsyn till.

Författarna till *Alla tiders historia Maxi* tar även upp att Gorbatjovs under sin tid vid makten hade en kampanj om öppenhet i Sovjetunionen, vilken gjorde att medier i form av tidningar, radio och tv började ta upp tidigare förbjudna ämnen, ett av dessa var miljöförstöringen. [...] ”Nu började miljöfrågan diskuteras på tidningarnas insändarsidor och i TV, t.ex. miljökatastrofen runt Aralsjön och de verkliga följderna av kärnkraftshaveriet 1986 i Tjernobyl i Ukraina”.¹⁷⁸ I författarnas fortsatta behandling av katastrofen konstateras att radioaktiva ämnen spreds långa sträckor och att det i Sverige främst var delar av Norrland som drabbades.¹⁷⁹ Denna behandling av katastrofen innebär att författarna anlägger ett miljöperspektiv i dåtid, som utgår från hur människan påverkat naturen. Men det intressantaste är att de inte alls går in på hur naturen påverkades i Sverige, Tjernobyl eller någon annanstans. Likaså tycker jag det är underligt att de inte tar upp de effekter på växter och djur som många år efter katastrofen ger sig tillkänna. Författarna till *Epos* nämner inte ens katastrofen, vilket i mina ögon är ännu underligare.

Författarna till *Alla tiders historia Maxi* fortsätter i sin behandling av tiden efter 1965 med att anlägga tydliga miljöperspektiv, denna gång gällande Afrika. De nämner några orsaker till att Afrika är så marginaliserat och att ekonomin är så dålig som tydligt präglas av ett miljöperspektiv. Nedanstående två citat är tydliga exempel på detta.

Flera av Afrikas länder är ekonomiskt beroende av exportintäkter från en enda råvara. Zambia är ett exempel på en sådan ekonomi – huvuddelen av landets export utgörs av koppar. Men världsmarknadspriset på koppar har sjunkit och 1990 var Zambia tvunget att

¹⁷⁶ *Alla tiders historia Maxi*, s. 521-522.

¹⁷⁷ *Alla tiders historia Maxi*, s. 522.

¹⁷⁸ *Alla tiders historia Maxi*, s. 480.

¹⁷⁹ *Alla tiders historia Maxi*, s. 520.

exportera tre gånger så mycket koppar som trettio år tidigare för att kunna importera lika mycket.¹⁸⁰

Afrika har svårt att bryta sin marginalisering, vilket också är en följd av att Afrika är den kontinent som är mest utsatt för naturkatastrofer.¹⁸¹

I dessa citat framgår det tydligt att naturresurserna och naturkatastroferna många gånger försvårar ländernas utvecklingsförsök. Det miljöperspektiv författarna ger uttryck för utgår från hur naturen påverkar människan och jag vill mena att det i citaten finns kopplingar mellan dåtid och nutid. Ytterligare en koppling mellan dåtid och nutid visar sig i boken, denna gång i anslutning till en bild på en DDT-spruta. Författarna skriver att en sådan här spruta användes av väldigt många trädgårdsodlare för några generationer sedan, då DDT ansågs som ett bra medel att bekämpa insekter med. Det framgår även av texten att medlet förbjöds i många länder, däribland Sverige, då det påverkade människor och djur negativt.¹⁸² Denna skrivning tycker jag är ett tydligt uttryck för hur människan påverkat naturen negativt förr i tiden, varvid den anses som ett uttryck för ett miljöperspektiv. Jag skulle också vilja mena att uttrycket innehåller en koppling mellan dåtid och nutid, i och med att det konstateras att många länder har förbjudit detta preparat.

Författarna till *Alla tiders historia Maxi* går in på miljödebatten i Sverige och tar upp att boken *Jorden – vårt öde* kom 1953, skriven av Georg Borgström. Han var en av pionjärerna inom miljörelsen i Sverige och i boken framförde han att den ekonomiska tillväxten äventyrade både miljön och mänskligheten. Men det var under 70-talet som miljöfrågorna slog igenom fullt ut, både Naturvårdsverket och en naturskyddslag hade då kommit. Vid slutet av årtiondet började kärnkraftsfrågan diskuteras och 1980 var det folkomröstning i frågan. Ur kampanjen mot kärnkraft uppstod Miljöpartiet. Beslutet från folkomröstningen var att kärnkraften skulle behållas ett tag till, men senare beslut innefattade att alla kärnkraftsreaktorer skulle stängas senast 2010. Exempelvis stängdes en reaktor i Barsebäck i slutet av 90-talet. 1980 trodde människor att alternativa energikällor som t.ex. torv, energiskog och vindkraft skulle kunna användas i högre utsträckning, men i början av 2000-talet har detta inte riktigt blivit verklighet.¹⁸³ Här tycker jag att författarna anlägger ett miljöperspektiv som utgår från hur människan försöker påverka miljön i positiv riktning. I texten finns också en tydlig koppling mellan de två tidsformerna dåtid och nutid.

Sammanfattningsvis kan det konstateras att författarna till båda böckerna ger uttryck för miljöperspektiv i deras behandling av tiden från 1960-talet och framåt. Författarna till *Epos* behandlar nästan uteslutande själva miljödebattens framväxt och förändringar. I dessa diskussioner anlägger de ett miljöperspektiv innehållandes tidsformer dåtid och nutid. Men eftersom de även tar upp mål för framtiden så kan man säga att de även tar upp framtid, men väldigt vagt. Författarna till *Alla tiders historia Maxi* rör sig däremot mellan de tre tidsformerna hela tiden, då de ger exempel på vad växthuseffekten har bidragit med samt ställer frågor om vad som kan hända i framtiden. Dessutom problematiserar de kring miljöområdet och visar därmed att i många fall så kan hänsyn till miljön och högsta möjliga ekonomiska vinning vara en ekvation som är svår att lösa. Vidare så tar de upp både Tjernobylyolyckan och DDT användningen. Det märks alltså tydligt i detta kapitel att det är författarna till *Alla tiders historia Maxi* som anlägger det tydligaste och mest utförliga miljöperspektivet, i och med att de rör sig mellan de tre tidsformerna hela tiden.

¹⁸⁰ *Alla tiders historia Maxi*, s. 496.

¹⁸¹ *Alla tiders historia Maxi*, s. 497.

¹⁸² *Alla tiders historia Maxi*, s. 522.

¹⁸³ *Alla tiders historia Maxi*, s. 537.

Resultatsammanfattning

Efter att ha gått igenom böckerna i dess helhet står det klart att det i båda två finns uttryck för miljöperspektiv. Omfattningen av dessa skiljer sig inte speciellt mycket åt mellan de båda böckerna. Sammanlagt ger författarna till *Epos* uttryck för ett miljöperspektiv 60 gånger, medan samma siffra för *Alla tiders historia Maxi* är 50. Vad det gäller karaktären på de miljöperspektiv som anläggs så har det visat sig i min genomgång av böckerna att det framförallt är naturens påverkan på människan som lyfts fram samt att tidsformen dåtid är vanligast. I *Epos* utgick 40 stycken av det sammanlagda antalet uttryck för miljöperspektiv från hur naturen påverkat människan, vilket motsvarar ca 67 %. Resterande uttryck för miljöperspektiv beskrev således hur människan påverkat naturen, vilket innebar 20 stycken eller ca 33 %. Samma siffror för *Alla tiders historia Maxi* var ganska lika. I den boken beskrev 31 stycken av det sammanlagda antalet 50 hur naturen påverkat människan, vilket innebär 62 %. Resterande 19 beskrev således hur människan påverkat naturen, vilket motsvarar 38 %.

Av de 60 stycken uttryck för miljöperspektiv som visade sig i *Epos* uttrycktes 54 stycken i tidsformen dåtid, vilket motsvarar 90 %. I *Alla tiders historia Maxi* stod miljöperspektiv uttryckta i tidsformen dåtid för 36 stycken av det sammanlagda antalet 50, vilket motsvarar 72 %. Den andra tidsformen, vilken innefattar en koppling mellan dåtid och nutid, var sparsamt förekommande i böckerna. I *Epos* fanns fem uttryck som innefattade dessa två tidsdimensioner, vilket motsvarar ca 8 % av det sammanlagda antalet uttryck för miljöperspektiv. I *Alla tiders historia Maxi* var antalet 10, vilket innebär 20 % av det totala. Den sista och den kvalitativt högsta tidsdimensionen, innefattandes en koppling mellan då-nu-sedan, var minst vanlig i båda böckerna. I *Epos* fanns ett uttryck för ett sådant miljöperspektiv, vilket motsvarar ca 2 % av det totala antalet. I *Alla tiders historia Maxi* var antalet miljöperspektiv innefattandes de tre tidsdimensionerna fyra stycken, vilket motsvarar 8 % av det sammanlagda antalet. Det låga antalet i båda böckerna av denna högsta tidsdimension innebär att ingen av dem i någon högre utsträckning ensamt kan hjälpa eleverna utveckla ett historiemedvetande som gör att de kan verka för hållbar utveckling.

Diskussion

Som jag visat i resultatdelen så ger båda böckernas författare uttryck för miljöperspektiv i deras behandling av historien. De författare som mest konsekvent ger uttryck för ett miljöperspektiv är *Epos* författare, vilka behandlar människans samspel med naturen boken igenom. Även om denna bok i högre grad än *Alla tiders historia Maxi* ger uttryck för ett miljöperspektiv tycker jag att min undersökning har visat att skillnaden mellan böckerna överlag inte är särskilt stor. Det är på vissa ställen som det skiljer sig nämnvärt, exempelvis i kapitlet "Upptäckternas tid" där *Epos* författare anger de omgivande förutsättningarna som en väldigt viktig del till att européerna kunde ta herravälde över världen. Författarna till *Alla tiders historia Maxi* väljer här att inte nämna något om de förutsättningar som rådde i Europa under denna tid, vilket i det fallet tydligt visar att de inte alls ger de omgivande förutsättningarna samma betydelse som *Epos* författare gör.

Författarna till båda böckerna behandlar mest människans samspel med naturen under äldre tid, varvid det blir här som de flesta miljöperspektiven anläggs. Att det är så ser jag som ganska logiskt. Eftersom vi vet så lite om äldre kulturer så lyfts miljö och natur fram i hög utsträckning i behandlandet av dessa. Faktorer som dessa får alltså en viktig roll i förklaringen av de äldre samhällena samtidigt som de säkerligen också hade stor betydelse för människors liv då. Vi vet i dagens samhälle mer om lite nyare kulturer, varvid människans samspel med naturen inte får en lika stor plats i böckernas beskrivningar av dessa kulturer. Det blir istället andra saker som behandlas i högre grad. Detta faktum har också visat sig i min undersökning. Vad det gäller behandlandet av nyare epoker så är det framförallt i samband med den industriella revolutionen

och modern tid som de undersökta böckerna i ganska hög utsträckning ger uttryck för ett miljöperspektiv. Att det är så anser jag självklart eftersom industrialiseringen har haft stor påverkan på den omgivande naturen och därmed miljön. Det är i samband med denna genomgripande förändring av samhället som miljöförstörelsen i stor skala kommer igång. Lika självklart är att böckerna, främst *Alla tiders historia Maxi*, ger många uttryck för miljöperspektiv i deras behandling av modern tid. Detta beror på att det var först under 60-talet som de flesta människor började bli medvetna om vilka effekter vårt samhälle hade på den omgivande naturen, varvid miljödebatten drog igång. Sammantaget tycker jag ändå inte att någon av böckerna behandlar människans samspel med naturen i någon stor utsträckning, varvid ingen av dem kan anses som inriktade på ett miljöperspektiv. Som jag tagit upp i bakgrunden så menade historikerna Christer Karlegård och Hans Toftenow 1990 att miljön inte hade förts in som en viktig faktor i skolböckers beskrivningar av den historiska utvecklingen. Utifrån mitt ovan förda resonemang kan jag konstatera att det förmodligen har hänt en del på området, men det verkar inte vara mycket. Vad detta kan bero på kommer jag tillbaka till senare i denna diskussion.

Vad det gäller karaktären på de miljöperspektiv som anläggs så är det tydligt att båda böckernas författare framförallt lyfter fram hur naturen och omgivningarna har påverkat människan. I båda böckerna står denna form av miljöperspektiv för över 60 procent av de sammanlagda yttrandena av miljökaraktär, i *Epos* fall 67 procent och i *Alla tiders historia Maxi* 62 procent. Detta faktum gör att man som läsare framförallt får reda på hur naturen har påverkat oss människor och våra samhällen. Den andra formen av miljöperspektiv, vilken utgår från människan och förklarar hur den påverkat sin omgivning, hamnar därmed till viss del i skymundan i böckernas framställningar. Därmed känns det som att den viktigaste delen i stor utsträckning saknas, varvid böckernas framställningar inte i någon högre grad kan hjälpa eleverna att förstå hur det mänskliga handlandet hela tiden påverkar den omkringliggande naturen.

Den tidsform som författarna framförallt ger uttryck för miljöperspektiv i är dåtid. Detta innebär alltså vilka effekter naturen hade på människan i det samhälle och den tid som behandlas eller vilken påverkan människan hade på naturen under den tiden. I *Epos* står ett miljöperspektiv i denna tidsform för ungefär 90 procent av de miljöperspektiv som visar sig, i *Alla tiders historia Maxi* är denna siffra strax över 70 procent. Dessa siffror anser jag inte som speciellt förvånande i och med att båda böckerna är upplagda kronologiskt, varvid det blir naturligt att en tid eller ett samhälle behandlas för sig. Vad det gäller den andra tidsdimensionen som innehåller en koppling mellan dåtid och nutid så står den i *Epos* för ca 8 %, medan den i *Alla tiders historia Maxi* är 20 procent. Som jag skrivit tidigare i arbetet så anser jag denna tidsdimension som mer förklarande och därmed kvalitativt bättre än den första dimensionen. Detta beror på att denna tidsdimension knyter ihop då och nu, varvid eleverna kan få en förståelse för hur människans påverkan på naturen förr i tiden kan sätta spår i dagens samhälle samt att naturens påverkan på människorna då fortfarande kan påverka oss idag. Genom denna tidsdimension närmar sig eleverna ett historiemedvetande, vilket är ett av de viktigaste målen med historieämnet i skolan.

Den tredje och sista tidsdimensionen, vilken jag anser vara den mest fullkomliga då den innehåller alla komponenter som krävs för att lägga en grund hos eleverna för utvecklande av ett historiemedvetande, anläggs inte i någon högre utsträckning i någon av böckerna. Denna tidsdimension ska, som jag tidigare påpekat, innehålla kopplingar mellan de tre tidsformerna då-nu-sedan. Vad det gäller *Epos* och dess uttryck för miljöperspektiv i denna tidsdimension så måste jag konstatera att det i denna bok bara finns ett uttryck för ett miljöperspektiv som innehåller dessa tre tidsformer. Den enda gång som *Epos* författare nämner tidsformen framtid är i diskussionen om miljödebatten, där det konstateras att det har beslutats att en minskning av utsläpp av växthusgaser ska ske. Till skillnad från dessa författare så uppvisar författarna till *Alla tiders historia Maxi* upp flera miljöperspektiv innehållandes syftningar framåt i tid. De tar upp hur

förbränning av kol och olja bidrar till växthuseffekten, vilken leder till ismältning och därmed höjning av vattennivån i de stora haven. Som exempel på hur människor påverkats av denna vattennivåhöjning tar de upp en ö i Stilla havet, från vilken människor tvingats flytta eftersom ön snart är under vatten. I anslutning till detta ställer bokens författare framåtsyftande frågor som handlar om ifall fler människor i framtiden kanske måste flytta p.g.a. den stigande havsnivån och vilka länder som i så fall kan ta emot dessa människor. Fler framåtsyftande miljöperspektiv handlar om hur mycket koldioxidutsläppen i Europa skulle öka de närmsta åren om inget görs. Dessutom syftar författarna framåt då de menar att de rika länderna har möjlighet att förbättra miljön samtidigt som de frågar sig om de fattigaste länderna har det, då miljöhänsyn kan minska den ekonomiska utveckling som eftersträvas i dessa länder.

Sammantaget ser jag det som högst osannolikt att någon av dessa böcker genom sina uttryck för miljöperspektiv ska kunna ligga till grund för att elever ska kunna utveckla ett historiemedvetande och i förlängningen kunna verka för hållbar utveckling. Anledningen till detta är i *Epos* fall att den endast en gång ger uttryck för ett miljöperspektiv som innehåller de tre tidsformerna då-nu-sedan. I övrigt tycker jag att denna bok är den av de två som genomgående ändå tar upp människans samspel med naturen mest. Anledningen till att jag tycker att *Alla tiders historia Maxi* inte riktigt kan bidra till detta beror på att författarna till denna bok inte riktigt tar upp samspelet mellan människan och naturen boken igenom. Vad det gäller denna boks uttryck för miljöperspektiv i tidsformerna då-nu-sedan, så visar det sig i undersökningens sista kapitel att de ger uttryck för ett sådant perspektiv i hög utsträckning. Utifrån allt detta måste jag säga att *Epos* ger uttryck för det mest genomgripande miljöperspektivet, medan författarna till *Alla tiders historia Maxi* är de som ger uttryck för det mest fullkomliga miljöperspektivet innehållandes de tre tidsformerna. Sammantaget gör detta att om det är någon av böckerna som kan bidra med att utveckla ett historiemedvetande hos eleverna så är det *Alla tiders historia Maxi*. Men detta beror nästan enbart på deras skrivningar om tiden efter 1965, vilket gör att jag ändå anser att denna bok inte i någon större utsträckning kan hjälpa eleverna med detta. Det som saknas för detta är enligt mig ett mer genomgående miljöperspektiv boken igenom där samspelet mellan människan och dess omgivande natur får mer plats. Men med *Epos* behandling av tiden fram till 1900-talet och *Alla tiders historia Maxis* behandling av 1900-talet så anser jag att böckerna tillsammans ger uttryck för ett miljöperspektiv som i stora stycken kan hjälpa eleverna med att utveckla ett historiemedvetande och därmed ge sådan förståelse för miljöområdet som kan leda till ett agerande som kan främja hållbar utveckling. Ovanstående resultat tyder på att ingen av böckernas författare i någon högre utsträckning verkar ha tagit intryck av läroplanens skrivningar om miljöperspektivet. Vad detta beror på är svårt att svara på, men jag har några idéer.

Det kan vara svårt att anamma styrdokumentens intentioner när böckerna är skrivna kronologiskt. Genom att böckerna är upplagda på detta sätt blir det mest naturligt, vilket jag nämnt tidigare, att behandla ett samhälle under en tid i taget. Varvid de långsiktiga konsekvenserna av människans samspel med naturen och därmed tidsdimensionerna då-nu och då-nu-sedan till stora delar faller bort. Utifrån detta skulle en tematisering av historieläroböcker kunna vara en väg att ta för att behandla sådana här perspektiv mer genomgående och därmed också på ett lättare sätt kunna skriva en historia som hela tiden rör sig mellan de tre tidsformerna. Men trots allt detta ser jag inte en tematisering av läroböcker i historia som rätt väg att gå. Detta beror på att genom att lyfta ut vissa saker från den kronologiska historien och behandla detta separat gör man enligt mig detta till något som automatiskt blir mindre viktigt. Om man istället väljer att tematisera en hel bok och därmed behandla alla delar och perspektiv var för sig så kan det bli svårt för läsaren att få en bild av helheten och hur de olika delarna hänger ihop samt inbördes påverkar varandra och historiens gång. Detta sammantaget innebär enligt mig att den kronologiska historieskrivningen ändå är den bästa för att eleverna ska kunna få en helhetsbild av historien, och därmed en förståelse för hur allt hänger ihop. Men jag tycker nog att det finns

möjligheter i en kronologisk historieskrivning att anlägga ett miljöperspektiv på bättre sätt än vad författarna till mina två undersökta böcker har gjort. Att göra detta bättre handlar främst om att knyta ihop de olika tidsformerna, vilket kan göras om läroboksförfattarna vågar röra sig mer i dessa tidsdimensioner i sina framställningar. Eftersom eleverna som läser dessa böcker går på gymnasiet anser jag inte att det blir för svårt för dem om det finns lite "tidshopp" i böckerna där författarna gör en koppling till vår samtid utifrån en händelse som skedde för längesen.

En annan sak som kan ha bidragit till att miljöperspektivet inte har kommit in i någon större utsträckning i de undersökta läroböckerna, och därmed inte haft samma framgång som jämställdhetsdebatten, är att miljöområdet fortfarande är dagspolitiskt kontroversiellt. Det är inte alla människor som är överens om vilken påverkan dagens samhälle och tidigare samhällen haft på naturen, hur eventuella miljöproblem bör lösas samt hur stora miljöproblemen egentligen är. Detta kan göra att läroboksförfattarna väljer att inte lyfta fram området i så stor omfattning då de inte vill låsa fast sig vid en åsikt och därmed riskera att boken inte får så höga försäljningssiffror.

En tredje faktor som kan förklara varför dessa läroboksförfattare inte riktigt har anammat styrdokumentens skrivningar fullt ut, i alla fall vad gäller miljöområdet, är luddigheten i dessa dokument. Som jag visat tidigare i detta arbete så är skrivningarna i läroplanerna kring miljö och miljöperspektivet inte speciellt tydliga, varvid läroboksförfattarna kan ha haft problem att tolka dessa. Dessutom har läroboksförfattarna, om de vill följa läroplan och kursplan, många perspektiv att ta hänsyn till, varvid de kanske inte prioriterat miljöperspektivet. Det kanske känns mer logiskt att få in miljöperspektivet i andra ämnen och dess läroböcker. Jag tror själv att denna sista aspekt har haft stor betydelse för att miljöperspektivet inte har kommit in i så hög utsträckning i de undersökta böckerna. Just otydligheten i läroplanens skrivningar har gjort att jag själv haft stora problem med att definiera vad som menas med ett miljöperspektiv. En annan sak som försvårat denna definition är det faktum att ingen har gjort en liknande undersökning före mig. Att jag inte haft någon föregångare har gjort att jag själv fått skapa mina verktyg, vilket som sagt har varit en svårighet. I regel brukar man ha någon som gjort något liknande förut, varvid det blir lättare att få fram de verktyg som behövs.

De instrument och den undersökningsmodell jag till slut skapade för att undersöka läroböckernas uttryck för miljöperspektiv kan tyckas lite grov, vilket bör ses mot bakgrund av ovanstående svårigheter. I och med undersökningens resultat har jag också insett att mina instrument kanske var lite för "trubbiga", varvid många kvalitativt olika saker har räknats in som uttryck för ett miljöperspektiv. Med lite finare instrument kanske jag hade fått ett spetsigare och därmed ett kvalitativt bättre resultat, vilket är något jag är medveten om. Men det faktum att jag läst båda böckerna från pärm till pärm gör att jag är relativt säker på att oavsett vilka verktyg som hade använts så hade inte någon av böckerna kunnat anses som särskilt inriktade på miljöområdet. Med mer spetsiga verktyg hade det nog i ännu högre utsträckning kunnat konstateras vilka brister böckerna lider av vad gäller deras anläggande av miljöperspektiv.

För att komma närmare mitt problemområde så kan det i framtiden vara relevant att intervjua läroboksförfattare för att se om de haft miljöperspektivet i åtanke då de skrivit sina böcker, samt hur de uppfattat begreppet och på vilket sätt de därmed menar att de ger uttryck för det i sina läroböcker. Detta skulle också kunna vara en hjälp i utvecklandet av spetsigare analysverktyg. En annan grupp som skulle kunna hjälpa till med detta och därmed skulle vara intressanta att intervjua är naturligtvis de personer som var med och författade Lpf 94. I en intervju med sådana personer så skulle deras tankar kring begreppet kanske kunna komma fram tydligare än det som står i de dokument de författat.

Även om det inte finns några krav på att läroböcker ska följa de anvisningar som finns för skolan i form av läro- och kursplaner, så skriver författarna till *Epos* i sitt förord att deras bok är en tolkning av läroplanerna. Författarna till *Alla tiders historia Maxi* skriver i sitt förord att deras bok är en tolkning av kursplanerna för historia. Sammantaget innebär detta att författarna till dessa böcker utgår från vad som står i dessa dokument, vilket jag tror att de flesta läroboksförfattarna gör. Som jag skrivit i bakgrunden så finns det vissa som menar att den stora frihet som finns i dagens läroplaner gör att läromedlen i dagens skola styr undervisningen i stor utsträckning. Om detta är fallet så blir det genom min undersökning tydligt att många elever får en historieundervisning som till stora stycken innehåller ett bristande miljöperspektiv.

Men vad syftar egentligen historieämnet till? Svaret på denna fråga bestämmer vad som ska tas upp i ämnet och därmed också vad som bör tas upp i läroböckerna. Är det identitetsskapande som är det viktigaste eller är det ett utvecklande av ett historiemedvetande hos eleverna, eller båda delarna. Som kursplanen är utformad idag så lyfts båda dessa saker fram som viktiga mål med historieundervisningen. Om vi då utgår från att historiemedvetande handlar om växelverkan mellan de tre tidsformerna då, nu och sedan så måste, vilket den finländske historikern Jouko Heikkilä påpekat, miljöfrågor också behandlas utifrån dessa tre tidsdimensioner i historieundervisningen om eleverna ska få en förståelse för miljöproblematiken och därmed ska kunna verka för att lösa den. I denna undersökning har det visat sig att detta antagligen inte är fallet i många av dagens skolor, i alla fall om historielärarna utgår från de två böcker jag har undersökt.

Sammanfattning

Jag hade kommit i kontakt med ett antal undersökningar av läromedel som gjorts i Sverige de senaste 40 åren. Många av dessa inriktade sig mot läroböcker i historia, både på gymnasiet och i grundskolan. Trots detta hade jag inte kommit i kontakt med någon undersökning som fokuserade på läroböckers behandling av miljön (människans samspel med naturen), vilket lämnade en lucka i forskningen. Mitt syfte med denna undersökning blev således att försöka fylla denna lucka, vilket skulle uppnås genom att studera två gymnasieläroböcker i historia och deras uttryck för miljöperspektiv. De frågeställningar jag använde för att uppnå mitt syfte var följande:

- I vilken omfattning ger böckerna uttryck för ett miljöperspektiv?
- Vilka olika uttryck för ett miljöperspektiv ger böckerna?
- I vilken mån kan eleverna utveckla ett historiemedvetande och därmed verka för hållbar utveckling utifrån läroböckernas uttryck för miljöperspektiv?

Materialet som jag använde i min undersökning var två gymnasieläroböcker i historia utgivna under 2000-talet, *Epos* (2003) och *Alla tiders historia Maxi* (2002).

Resultatet jag kom fram till var att författarna till båda böckerna gav uttryck för miljöperspektiv i sin behandling av historien. Den bok som gjorde detta i störst utsträckning var *Epos*, men skillnaden mellan böckerna var inte speciellt stor. Vad det gäller under vilka epoker som miljöperspektiven främst uttrycktes i böckerna så var det tydligt att människans samspel med naturen framförallt behandlades i samband med de äldre kulturerna. I övrigt var det främst kring industrialiseringen och modern tid som böckerna gav uttryck för miljöperspektiv. Att det var så här anser jag som logiskt i och med att det saknas mycket kunskap om äldre kulturer, varvid människans samspel med naturen blir ett viktigt område att behandla avseende de kulturerna. Att miljöperspektiven kommer fram i hög utsträckning i samband med industrialiseringen och modern tid är lika logiskt då det är nu miljöförstörelsen startar i stor skala samt miljödebatten växer fram. Vad det gäller karaktären på de miljöperspektiv som böckerna gav uttryck för så blev det tydligt att majoriteten av dessa utgick från hur naturen och de omgivande förutsättningarna påverkade människan och de mänskliga samhällena. Varvid den andra sidan av myntet, hur människan påverkade naturen, behandlades i mindre utsträckning.

Vad det gäller i vilken tidsform miljöperspektiven uttrycktes i så visade min undersökning tydligt att den tidsdimension som framförallt anlades var i båda böckerna främst dåtid och därmed förklarandes hur människan påverkade naturen och vice versa i det samhället som för tillfället behandlades. I *Epos* var ca 90 procent av de uttryckta miljöperspektiven i denna tidsform medan samma siffra för *Alla tiders historia Maxi* var 72 procent. Vad det gällde kopplingarna mellan de tre tidsformerna då-nu-sedan så visade min undersökning att det inte i någon av böckerna fanns speciellt många uttryck för detta. I *Epos* fanns bara ett sådant här uttryck. I *Alla tiders historia Maxi* fanns däremot några stycken uttryck för detta, varvid jag ansåg att denna boks miljöperspektiv var kvalitativt bättre. Men eftersom ingen av böckerna i någon större omfattning gav uttryck för ett miljöperspektiv så innebar mina resultat att jag sammantaget kunde konstatera att ingen av böckerna kunde lägga en särskilt stabil grund för utvecklande av ett historiemedvetande hos eleverna som i förlängningen skulle kunna göra att de verkar för hållbar utveckling.

Käll- och litteraturförteckning

Tryckta källor

Almgren, Hans, Löwgren, Arne, Bergström, Börje (2002), *Alla tiders historia Maxi*, Malmö.

Sandberg, Robert, m fl (2003), *Epos – för gymnasieskolans kurs A och B*, Stockholm.

Litteratur

Ammert, Niklas (2004), ”Finns då (och) nu (och) sedan?”, Karlsson, Zander, red, *Historien är nu – en introduktion till historiedidaktiken*, Lund.

Andolf, Göran (1972), *Historien på gymnasiet – undervisning och läroböcker 1820-1965*, Stockholm.

Björklund, Gunilla (1992), ”FNs konferens om miljö och utveckling – global geografi”, Ehlert, Floderus, Björklund, red, *Ymer 1992, Miljö och utveckling*, Hässleholm.

Björklund, Tuija (2005), *Genusperspektiv i historieläromedel – finns det? En jämförande analys av fem läroböcker i historia för gymnasiet utgivna under åren 1995-2004*, c-uppsats i historia, Högskolan Dalarna, Falun.

Eliasson, Per (2002), ”Miljön har en historia”, Eliasson, red, *Miljön har en historia från Skanör till Kiruna*, Malmö.

Eliasson, Per (2004), ”Naturen i historien – historien i naturen”, Karlsson, Zander, red, *Historien är nu – en introduktion till historiedidaktiken*, Lund.

Gunnarsson, Karin, Hast, Maria, Pohjanen, Lorentz (1994), ”Nya miljömål för gymnasiet – lösa skott eller dynamit?”, *Skolvärlden 1994:8*.

Hadenius, Stig, Olsson, Claes-Olof (1971), ”Historieböckerna i det nya gymnasiet”, *Historisk tidskrift 1971:1*, Stockholm.

Heikkilä, Jouko (1996), ”Historiemedvetandet och miljömedvetandet. Ett exempel för att tillämpa en miljöhistorisk synvinkel i historieundervisning i gymnasiet”, Ahonen m fl, red, *Historiedidaktik i Norden 6*, Köpenhamn.

Hägerhäll, Bertil, red (1988), *Vår gemensamma framtid*, Stockholm.

Hägg, Göran (2004), ”En sorglig historia!”, *Aftonbladet*, 12/1-2004.

Hägg, Göran (2004), ”Tror de att dagens 18-åringar är idioter?”, *Aftonbladet*, 13/1-2004.

Karlegård, Christer, Toftenow, Hans (1990), ”Historieundervisning för en bättre miljö”, Karlegård, Toftenow, red, *Miljöhistoria*, Lund.

Karlström, Cecilia (1998), ”Medborgarfostran och miljöperspektiv – en analys av miljöbegreppet i grundskolans läroplaner”, *Utbildning och demokrati 1998:3*.

Lindström (2001), "Historieämnet och 1900-talshistorien", Nilson, red, *Historielärarnas förenings årskrift 2001*, Stockholm.

Linge, Lars (1991), *Historia i miljöperspektiv – kulturmiljöer i historiskt undervisningsmaterial*, Göteborg

Långström, Sture (1996), "Läroböcker och historiemedvetande – Sveriges historia efter 1945 i några gymnasieläroböcker", Ahonen m fl, red, *Historiedidaktik i Norden 6*, Köpenhamn.

Långström, Sture (1997), *Författarröst och lärobokstradition – En historiedidaktisk studie*, Umeå.

Långström, Sture (2001), *Ungdomar tycker om historia och politik – en studie i pedagogiskt arbete*, Umeå.

Läroplan för de frivilliga skolformerna, Lpf 94.

Miljö- och energidepartementet (1987), *För en bättre miljö*, SOU 1987:32, Stockholm.

Miljö- och naturresursdepartementet (1993), *Agenda 21*, Stockholm.

Nilsson, Nils-Erik (1992), "Avskogning – det stora globala miljöproblemet?", Ehlert, Floderus, Björklund, red, *Ymer 1992, Miljö och utveckling*, Hässleholm.

Odén, Birgitta (1992), "Miljöhistoria i ett långsiktigt perspektiv", Bojs, Eliasson, Luning, red, *Miljön har en historia – Aktuellt om historia 1992 3-4*, Osby.

Persson, Torsten (1999), *Miljökunskap*, Lund.

Selander, Staffan (1988), *Läroböckskunskap – pedagogisk textanalys med exempel från läroböcker i historia 1841-1985*, Lund.

Skolverket (1994), *Överenskommet! Fyra internationella överenskommelser som ligger till grund för de nya läroplanerna*, Stockholm.

Strandberg, Hans, red (1995), *Människa och miljö – om ekologi, ekonomi och politik*, Stockholm.

Sörlin, Sverker (1991), *Naturkontraktet – om naturumgängets idéhistoria*, Stockholm.

Sörlin, Sverker (1992), "Naturkontraktet: Natursynens förändringar och naturens nya värden", Bojs, Eliasson, Luning, red, *Miljön har en historia – Aktuellt om historia 1992 3-4*, Osby.

Sörlin, Sverker, Öckerman, Anders (1998), *Jorden en ö – en global miljöhistoria*, Stockholm.

Utbildningsdepartementet (1992), *Skola för bildning*, SOU 1992:94, Stockholm.

Welinder, Stig (1993), *Miljö, kultur och kulturmiljö*, Stockholm.

Internet

Agenda 21: s hemsida= http://www.ich.se/agenda21forum/vad_ar/hallbar.html, 2005-11-22.

Skolverkets hemsida= www.skolverket.se/kursplaner, 2005-10-03.